

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๖๕

วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๕

ณ วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

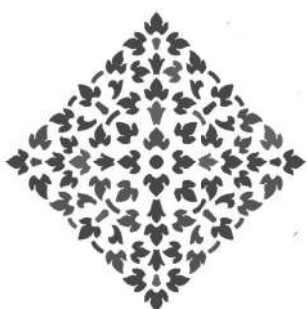
จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๖๕

วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๕

ณ วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

คำปรารภ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเชิญไป ถวายในที่ชุมนุมสงฆ์ วัดอมรินทราราม บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ในเทศกาล กฐินกาล พุทธศักราช ๒๕๖๕ เป็นพระมหากฐินาธิคุณล้านเกล้าล้านกระหม่อม หาที่สุดมิได้

ในปีนี้มีมหาวิทยาลัยยังคงดำเนินโครงการทำนุบำรุงพระอารามหลวง ขนาดเล็กหรือกลางที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ ตลอดจนสถาปัตยกรรม อันมีที่ตั้งอยู่ในฝั่งธนบุรี ซึ่งพึงหมายได้ว่าปัจจัยและความช่วยเหลือที่มหาวิทยาลัย ได้ถวายแด่พระอารามเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศลในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน นั้น จะเป็นประโยชน์แก่พระอารามอย่างเต็มที่ในปีที่ ๒ จึงได้ขอพระราชทาน ผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวาย ณ วัดอมรินทราราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงที่มี มาแต่โบราณครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นพระมหานครราชธานี และเป็นวัดที่มีความ สำคัญในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นพระอาราม ซึ่งพระมหากษัตริย์ ในพระมหากิจภิรมราชวงศ์ หลายพระองค์ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายพระราชวัง บวรสถานพิมุข ได้ทรงทำนุบำรุงมาโดยลำดับ มีปูชนียวัตถุสถาน สถาปัตยกรรมและ ศิลปกรรมที่มีคุณค่าควรได้รับการศึกษาและทำนุบำรุง ดังประวัติของพระอาราม ซึ่งได้พิมพ์ไว้ต่อท้ายคำปรารภนี้แล้ว

สำหรับหนังสือที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานปีนี้ ได้เลือกพิมพ์ เรื่องโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่งโดยนายสวนมหาดเล็ก ซึ่งเป็นหนังสือ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรรเสริญว่ามีคุณค่าทั้งในทาง วรรณศิลป์และความรู้ในทางประวัติศาสตร์ กับทั้งเป็นเรื่องที่เนื่องด้วยกรุงธนบุรี อันพื้นที่กรุงธนบุรีในอดีตหรือฝั่งธนบุรีในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดอมรินทราราม และได้พิมพ์หนังสือเรื่องกรมพระราชวังหลัง ซึ่งกรมศิลปากรรวบรวม เรื่องราวซึ่ง

เกี่ยวกับพระประวัติ พระกรณียกิจ พระโอรสธิดา ตลอดแม้จนคำอธิบายเกี่ยวกับ
คำว่า กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข เป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกรมพระราชวัง
หลัง ผู้ทรงทำนุบำรุงวัดอมรินทรารามมาแต่ต้น ทั้งสองเล่มเป็นหนังสือหายากซึ่งควร
จะได้พิมพ์ไว้เป็นการรักษาความรู้ของบ้านเมือง จึงหวังใจว่าจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ได้รับ
หนังสือนี้โดยทั่วกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอเชิญชวนท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้ร่วมโดยเสด็จ
พระราชกุศล หรือได้รับหรือได้พบหนังสือนี้ จงพร้อมใจกันน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อม
ถวายส่วนกุศลอันพึงบังเกิดจากที่ได้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล หรือได้ร่วมอนุโมทนา
ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดอมรินทราราม ศกนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณประเสริฐ กับทั้งขอเชิญชวนท่านทั้งหลายได้พร้อมกันอธิษฐาน
โดยอัญบุญญาฤทธิภาพ เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติไทย และความสุขสวัสดิ์ของ
ประชาชนชาวไทยตลอดไปเทอญ

ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต เอื้ออาภรณ์

อธิการบดี

กำหนดการ

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๖๕
ณ วัดอมรินทราราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

- เวลา ๑๑.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกันที่หน้าเรือนจุฬานฤมิต
ขึ้นรถที่มหาวิทยาลัยจัดไว้ เดินทางไปวัดอมรินทราราม
- เวลา ๑๒.๑๕ น. ผู้ร่วมพิธีเดินทางถึงวัดอมรินทราราม พักในที่ที่จัดไว้
- เวลา ๑๒.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีไปนมัสการหลวงพ่อบุสธน์น้อยในพระวิหาร
- เวลา ๑๓.๐๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกันในพระอุโบสถวัดอมรินทราราม
- เวลา ๑๓.๑๕ น. นายกสภามหาวิทยาลัย ประธานในพิธี ลงจากรถยนต์
(ดนตรีบรรเลงเพลงมหาฤกษ์)
นายกสภามหาวิทยาลัยเดินไปที่ม้าหมู่ซึ่งตั้งผ้าพระกฐิน
พระราชทานไว้ ผู้ร่วมพิธีทุกคนลุกขึ้นยืน
นายกสภามหาวิทยาลัยถวายความเคารพพระบรมฉายาลักษณ์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วเปิดกรวยกระทงดอกไม้
ธูปเทียนแพ และเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
อุ้มประคองไว้ ยืนตรงถวายความเคารพ
พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
(ดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี) จบแล้ว
นายกสภามหาวิทยาลัยเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน
เข้าสู่พระอุโบสถวางผ้าพระกฐินที่พานแว่นฟ้าด้านหน้า
พระสงฆ์รูปที่ ๒
นายกสภามหาวิทยาลัย จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย
ณ ที่บูชา หน้าพระพุทธรูปปฏิมาประธาน กราบ ๓ ครั้ง
แล้วไปที่พานแว่นฟ้า เชิญผ้าห่มพระประธานมอบให้
ไวยวัจกร

นายกสภามหาวิทยาลัย ยกผ้าพระกฐินพระราชทานขึ้นประคอง
หันหน้าไปทางพระพุทธปฏิมาประธาน ประนมมือว่า
นะโมตัสสะ ณะคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ ๓ จบ
แล้วหันหน้ามาทางพระสงฆ์ กล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน จบแล้ว (พระสงฆ์รับสาธุพร้อมกัน)

นายกสภามหาวิทยาลัย วางผ้าพระกฐินพระราชทาน
บนพานแว่นฟ้า ยกพระเคนพระภิกษุรูปที่ ๒ ซึ่งนั่งอยู่
ตรงพานแว่นฟ้า ประเคนเทียนปาฏิโมกข์แด่พระภิกษุ
รูปที่ ๒ ถวายเครื่องบริวารพระกฐินพระราชทานแต่
เจ้าอาวาส ถวายพัทธอง ย่าม และเครื่องไทยธรรม
ของมหาวิทยาลัยแต่เจ้าอาวาส

นายกสภามหาวิทยาลัยนั่ง ณ ที่จัดไว้ ผู้ร่วมพิธีนั่งลง
อธิการบดีและรองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.ปมทอง มาลากุล ณ อยุธยา) ถวายพัทธอง ผ้าไตร
ย่าม และเครื่องไทยธรรมแด่พระคู่สวด ทั้ง ๒ รูป
ผู้แทนกรรมการสภามหาวิทยาลัย ผู้แทนผู้บริหาร
ผู้แทนคณาจารย์ ผู้แทนนิสิต และผู้แทนเจ้าหน้าที่
ถวายย่ามและเครื่องไทยธรรมแด่พระอันดับ

อธิการบดีอ่านคำปวารณาถวายปัจจัยโดยเสด็จพระราชากุศล
บำรุงพระอาราม พระสงฆ์อนุโมทนา
ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก

นายกสภามหาวิทยาลัยและอธิการบดีกรวดน้ำ รับพร
รองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปมทอง มาลากุล ณ อยุธยา)
กล่าวมอบเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทนโรงเรียนปริยัติธรรม
วัดอมรินทรารามและโรงเรียนวัดอมรินทราราม
อธิการบดีถวาย/มอบเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทนโรงเรียนปริยัติธรรม
วัดอมรินทรารามและโรงเรียนวัดอมรินทราราม

นายกสภามหาวิทยาลัยกราบพระพุทธรูปมาประธาน
แล้วกราบประธานสงฆ์

นายกสภามหาวิทยาลัย ออกจากพระอุโบสถ
(ดนตรีบรรเลงเพลงมหาฤกษ์)

อธิการบดี กรรมการสภามหาวิทยาลัย ผู้บริหาร และผู้ร่วมพิธี
ออกจากพระอุโบสถ

เสร็จพิธี

เวลา ๑๔.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีออกเดินทางจากวัดอมรินทรารามกลับ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เวลา ๑๕.๐๐ น. เดินทางถึงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนึ่งในวันเดียวกันนี้ เวลา ๑๐.๓๐ น. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะเป็น
เจ้าภาพถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์และสามเณรวัดอมรินทรารามทั้งพระอาราม

การแต่งกาย

กรรมการสภามหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว/เครื่องแบบเบลเซอร์
ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว
บุคลากร	เครื่องแบบปกติขาว
นิสิต	เครื่องแบบสำหรับงานพระราชพิธี หรืองานรัฐพิธี

หมายเหตุ ผู้เข้าร่วมพิธีต้องปฏิบัติตามมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรค
ติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ ที่กระทรวงสาธารณสุขและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กำหนดอย่างเคร่งครัด

ดร. ศิริกมล

กลุ่มภารกิจพิธีการและกิจกรรมพิเศษ ศูนย์บริหารกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๕ กันยายน ๒๕๖๕

พุทธศิลป์กรมวัดอมรินทราราม

รองศาสตราจารย์ ดร.จิราวรรณ แสงเพชร*

อาณาเขตและที่ตั้ง

วัดอมรินทราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๕๖๖ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย พื้นที่ ๒๒ ไร่ ๓ งาน ๗๒ ตารางวา สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘ อาณาเขตพระอาราม

ทิศเหนือ	สถานีรถไฟธนบุรี (บางกอกน้อย-สุโขทัย)
ทิศใต้และทิศตะวันออก	ติดกับพื้นที่โรงพยาบาลศิริราช
ทิศตะวันตก	ถนนและสะพานอรุณอมรินทร์

สำหรับพื้นที่พระอารามถือเป็นตำแหน่งชุมชนโบราณและจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗ - ๒๐๘๙) โปรดฯ ให้ขุดคลองลัด^๑ จากแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความคดเคี้ยว เชื่อมต่อและย่นระยะทางการเดินเรือให้สะดวกรวดเร็วขึ้น จึงเกิดชุมชนสำคัญตามแนวลำน้ำโดยบริเวณพระอารามตั้งอยู่บริเวณ ปากคลองลัดคือ คลองบางกอกน้อยฝั่งทิศใต้

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญ

วัดอมรินทราราม เป็นวัดโบราณที่สันนิษฐานว่าสร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่เดิมชื่อ **วัดบางหว้าน้อย** อันเป็นนามที่คู่กับ วัดบางหว้าใหญ่หรือ

* หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ศักราช ๘๘๔ ปีมะโรงศก ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้านั้น ก็ได้ขุดคลองบางกอกใหญ่ตำบลหนึ่ง รายละเอียดดูที่ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๒ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒: กรมศิลปากร, ๒๕๓๙, หน้า ๓๐๔.

วัดระฆังโฆสิตาราม ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี วัดบางหัว้าน้อยมีฐานะเป็นพระอารามหลวงฝั่งตะวันตกในเขตกำแพงเมืองใกล้เขตพระราชฐาน ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข^๒ กรมพระราชวังหลังในรัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณะ

^๒ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือกรมพระราชวังหลัง พระนามเดิม **ทองอิน** ทรงเป็นพระโอรสองค์โตประสูติแต่ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับพระอินทรรักษา (เสม) ประสูติเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๘๙ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงมีพระปรีชาสามารถเชี่ยวชาญในการศึกสงคราม ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งหลวงฤทธิ์นายเวร พ.ศ. ๒๓๒๓ เลื่อนเป็นพระยาสุริยอภัย พระยานครราชสีมาผู้สำเร็จราชการนครราชสีมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร (เจ้าฟ้าทองอิน) ครั้นเสร็จศึกสงคราม ๙ ทศ ปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงได้รับการสถาปนาเลื่อนพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังหลังพระองค์แรกและพระองค์เดียวในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จทิวศต วันพุธที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๔๙ “... ครั้น ณ วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (พ.ศ. ๒๓๕๐) เชิญพระศพกรมพระราชวังหลังเข้าสู่พระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง มีการมหรสพสมโภช ๓ วัน...” รายละเอียดดูที่ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**, ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศเธอกรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์, พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘, หน้า ๒๙๐.

สำหรับ **วังกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือวังหลัง** ตั้งอยู่ที่ตำบลสวนลั่นจีซึ่งใกล้พระอารามวัดบางหัว้าน้อยหรือ วัดอมรินทราราม ซึ่งบริเวณเป็นนิเวศสถานเดิมและใกล้กับวังของพระอนุชาพระองค์เล็ก คือสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์รมเสศ (เจ้าฟ้าทองจิ้น) ซึ่งเป็นอุปทูตไปยังกรุงปักกิ่ง โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ไปประทับอยู่ ณ **วังสวนมิ่งคุณ** เหนือวัดบางหัว้าใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตาราม สำหรับ **วังหลังหรือวังสวนลั่นจี** ริมคลองบางกอกน้อยทิศเหนือจรดกำแพงเมืองธนบุรีเดิม ทิศใต้จรดฉางเกลือ ปัจจุบันคือพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรี และพื้นที่โรงพยาบาลศิริราชต่อเนื่องมาถึงถนนอรุณอมรินทร์

รายละเอียดการสถาปนาดูที่ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**, ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศเธอกรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์, หน้า ๑๐-๑๑.

ปฏิสังขรณ์สร้างเสนาสนะสำคัญในพระอาราม อาทิ พระอุโบสถ พระระบียง พระวิหารหลังพระอุโบสถ ๒ หลัง พระเจดีย์ทรงระฆังหน้าพระอุโบสถ ๒ องค์ พระปราศรัยค้ำฟ้าค้ำเหนื่อและค้ำฟ้าค้ำข้างพระอุโบสถ กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถและ ศาลารายติดกำแพงแก้ว ๖ หลัง หอระฆัง หอไตร ศาลาการเปรียญ หอสดมภ์ และกุฏิสงฆ์ (ภาพที่ ๑,๒) แต่เมื่อการสร้างพระอุโบสถแล้วเสร็จ ได้เสด็จ ทิวศต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้ดำเนินการต่อ ตามที่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอฯ ทรงตั้งพระทัยไว้ ครั้นเสร็จบริบูรณ์ทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า **วัดอมรินทราราม** อันเป็น พระนามของ **สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี**^๓ สมเด็จพระอัครมเหสี รวมทั้ง อาจมีนัยยะสื่อความหมายถึง **พระอินทร์** สมเด็จพระอมรินทราธิราช ราชอาณาจักร เทวดาที่ประทับบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยทั้ง ๒ นัยยะนับเป็นพระนามอันเป็น ศรีแห่งกรุงธนบุรี ข้างฝั่งลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก คู่กับกรุงเทพมหานคร อมรรัตน์โกสินทร์ในฟากฝั่งลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก

นอกจากนี้พระธิดาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอฯ กรมพระราชวังบวรสถาน พิมุข กรมพระราชวังหลัง คือ พระสัณห์พันธุวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระจับ พระธิดา องค์ใหญ่และพระสัณห์พันธุวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงจงกล พระธิดาองค์เล็ก ทรง สร้างพระพุทธรูปและพระมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลองที่บริเวณหน้า พระอาราม เพื่ออุทิศพระกุศลถวายแด่พระบิดา ซึ่งนับเป็นการจำลองคติการสร้าง พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทคู่กับพระพุทธรูป ณ สุวรรณบรรพต เขาสังข์พันธุศรี และเขาปัดถวี เมืองปรั้นตปะ หรือเมืองสระบุรี อันเป็น **บริโศก เจดีย์สถาน** ที่สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา รวมถึงรื้อฟื้นประเพณีการ นมัสการรอยพระพุทธรูปบาทที่สืบทอดจากแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา จัดเป็นงานประเพณี ประจำปีกลางเดือน ๓ ปรากฏเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ จนเกิดคติการ ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปในพระอารามสำคัญสมัยต่อมา

^๓ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิม นาค ทรงเป็นพระราชชนนี พระพันปีหลวง ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒)

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์พระอาราม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๔ พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ กำกับการปฏิสังขรณ์โดยเฉพาพระอุโบสถ เสนาสนะและบริเวณโดยรอบพระอารามที่ชำรุดทรุดโทรมให้มีความงดงามหลายคราว^๕

ครั้นเมื่อมีการสร้างทางรถไฟไปยังภาคใต้สายเพชรบุรีที่เริ่มต้นจากสถานีปากคลองบางกอกน้อย ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ธรณีสงฆ์วัดอมรินทราราม เนื่องจากกรมรถไฟต้องการใช้พื้นที่บางส่วนของพระอาราม เพื่อวางรางสำหรับเป็นทางแยกที่รถไฟหลีกสับราง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชกระแสเรื่อง ข้อขัดแย้งในการใช้พื้นที่วัดอมรินทราราม ทำทางและที่พักรถไฟสายเพชรบุรีว่า

“..... อยากรจะให้ขยายทางรถ ห่างออกมาจากพระระเบียงอีก แลถ้าจะย้ายทางแยกให้พ้น จากวัดเข้าไปข้างในหน่อยหนึ่ง พอให้ตรงหน้าวัดคงมีลานชั่วคราวผ่านไปตามแต่ที่จะมีได้จะดี กับขอให้ทำแผนที่พระราชวังหลัง แลหมายเขตซึ่งถูกเกี่ยวข้องสำหรับเป็นที่รถไฟ ล่วงเข้าไปมายน้อยเท่าใด ให้ชัดเจนด้วย....”^๖

^๔ ตำนานพระอารามหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๓, ลำดับที่ ๗๕, หน้า ๕๐.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นเงิน ๕๐ ซึ่งรายละเอียดโปรดดูที่ เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดอมรินทราราม ในสมัยรัชกาลที่ ๕, ภาคผนวก หน้า ๖๐, ๖๓-๖๔. ใน พระมหาสุริยา เรียบเรียง, **ประวัติวัดอมรินทรารามวรวิหาร**, กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), มปป., หน้า ๖๐.

^๖ กจข. ร.๕ ศ.๖/๗ (อ) พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) รายละเอียดดูที่ พระมหาสุริยา เรียบเรียง, **ประวัติวัดอมรินทรารามวรวิหาร**, หน้า ๘.

จากการสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี ทำให้พื้นที่พระอารามถูกตัดบางส่วนโดยเฉพาบริเวณ **โบสถ์น้อย** ซึ่งเป็นพระอุโบสถหลังเก่าที่สันนิษฐานว่าสร้างมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องรื้อพื้นที่ส่วนหน้าพระอุโบสถออกไป ๑ ห้องจากเดิม ๔ ห้องเหลือ ๓ ห้อง ดังปรากฏจากภาพถ่ายเก่า (ภาพที่ ๑, ๒)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินถวาย
ผ้าพระกฐิน ณ วัดอมรินทราราม เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ และต่อมา
ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรม
ราชินีนาถ ทรงเปิดสถานีรถไฟบางกอกน้อยเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖

ครั้นถึงสงครามมหาเอเซียบูรพาระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๘
บริเวณดังกล่าวได้รับความเสียหายอย่างหนัก ด้วยเป็นสถานที่ใกล้สถานีรถไฟ
บางกอกน้อยอันเป็นที่ตั้งฐานทัพของกองทหารญี่ปุ่น ตลอดจนเป็นเส้นทางที่จะ
ลำเลียงเสบียงอาหาร ยุทธรภัณฑ์และยุทธรปัจจัยต่างๆ ไปยังภาคใต้ ทหารฝ่าย
สัมพันธมิตรจึงมุ่งโจมตีตัดกำลังกรุงธนบุรี พื้นที่บางส่วนของพระอารามได้รับ
ความเสียหายอย่างหนัก ครั้นเมื่อสงครามสงบลงจึงเกิดการบูรณะเสนาสนะ
ตลอดจนการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปวิมาหลวงพ้อโบสถ์น้อย ซึ่งเป็นพระพุทธรูปวิมา
ศุขย์รวมจิตใจของชาวฝั่งธนบุรีและพุทธศาสนิกชน ที่ให้ความเคารพนับถือใน
พุทธานุภาพและความศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ความงดงามคงอยู่จวบจนปัจจุบัน

พุทธศิลปกรรมสำคัญภายในพระอาราม

พระอุโบสถ

พระอุโบสถหลังปัจจุบันสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นอาคารแบบไทย
ประเพณีทรงจัตุรมุขคือ มีมุขยื่นออกมา ๔ ทิศ โดยเสริมมุขทิศตะวันออกให้ยาว
ออกมาเป็นทางเข้าหลักด้านหน้า มีทางขึ้นลง ๓ ด้าน ทิศตะวันออก ทิศใต้และ
ทิศเหนือ มุขหลังด้านทิศตะวันตกทำเป็นประตูหลอก ส่วนหลังคาซ้อนชั้นมุง
กระเบื้องเคลือบ หน้าบันพระอุโบสถประดับเครื่องล่ายอง มีช่อฟ้า ใบระกาและ
หางหงส์ หน้าบันที่มุขทั้ง ๔ บันปูนประดับเป็นรูปพระอินทร์ประทับบนพระวิมาน
ที่สื่อความหมายถึง **ปราสาทไพชยนต์** พระหัตถ์ขวาทรงถือวัชระ ชุ่มพระบัญชา
ที่ขนาบข้างมีมเหสีถือวาลวิชนีถวายการปรนนิบัติ เบื้องล่างเป็นรูปช้างเอราวัณ
เทพพาหนะ โดยมีเทพอัปสรและเหล่าเทวดาร่ายรำแสดงความยินดี อันสื่อถึงความ
ความรื่นรมย์บน **สุทิสสนนครสวรรค์ชั้นดาวดึงส์** ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระ
พระอมรินทราธิราช หน้าบันชั้นลดประดับเสาบัวแวงหรือบัววงกลซ้อน ๓ ชั้น

พื้นที่แนวระนาบทำเป็นลายช่องกระจกภายในประดับฟุ้งข้าวบิณฑ์และลายกระจกเบื้องล่างเป็นกระจกสาหร่ายรวงผึ้ง เสาพาไลที่ส่วนยอดปั้นเป็นบัวจงกลลงรักปิดทองประดับกระจก คันทวยรับชายคาปีกนกปั้นประดับเป็นประติมากรรมรูปพระยาครุฑแบกยื่นแทนรับเชิงชาย ฝ้าเพดานประดับดวงดาราจำหลักไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก ผนังพระอุโบสถก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสีขาว ส่วนฐานอาคารพระอุโบสถก่อเป็นฐานสิงห์ พระทวารและพระบัญชากรก่อเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎลงรักปิดทองประดับกระจก ลักษณะใกล้เคียงกับพระทวารและพระบัญชากรพระอุโบสถวัดบุปผาราม^๗ บานพระทวารและพระบัญชากรจำหลักลายเทพพนมยื่นแทนประกอบลายกระจกลงรักปิดทอง (ภาพที่ ๓, ๔)

สำหรับผู้ที่ออกแบบพระอุโบสถวัดอมรินทรามคือ ศาสตราจารย์หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา)^๘ สันนิษฐานว่าท่านได้รับแรงบันดาลใจจากโครงสร้างพระอุโบสถจัตุรมุข พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ซึ่งออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาพที่ ๘) โดยปรับแผนผังมุขทิศตะวันออกให้ยื่นออกมาเป็นทางเข้าหลักด้านหน้า รวมทั้งการจำลองแบบประติมากรรมรูปสิงห์หินอ่อน^๙ ประดับที่มุขหน้าและมุขหลังพระอุโบสถวัด

^๗ พระอุโบสถวัดบุปผารามวรวิหาร หรือวัดดอกไม้ พระอุโบสถหลังใหม่สร้างเสร็จ พ.ศ. ๒๕๐๗ แทนที่พระอุโบสถหลังเดิมที่ถูกระเบิดเมื่อครั้งสงครามมหาเอเชียบูรพา สถาปนิกผู้ได้ออกแบบคือ หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา) ท่านเดียวกับพระอุโบสถวัดอมรินทราราม

^๘ ศาสตราจารย์หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา) เกิดเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗ ท่านเป็นสถาปนิกที่มีผลงานการออกแบบอาคารสำคัญ อาทิ ตึกจักรพงษ์ ตึกชาวคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระอุโบสถใหม่วัดราชบูรณะ พระอุโบสถใหม่วัดบุปผาราม เป็นต้น

^๙ ประติมากรรมสิงห์หินอ่อน วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ออกแบบโดย Prof. Ercole Pietro Manfredi สถาปนิกชาวอิตาลี ได้รับแรงบันดาลใจมาจากประติมากรรมรูปสิงห์ศิลปะเขมรสมัยนครวัดและประติมากรรมสิงห์สำริด พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร สำหรับสิงห์พระอุโบสถวัดอมรินทราราม เป็นสิงห์ปูนปั้นที่มีขนาดเล็กกว่าต้นแบบ สิงห์หินอ่อน วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เบญจมบพิตรมาสร้างเป็นประติมากรรมสิ่งปูนปั้นประดับหน้าทางเข้า ๒ ข้าง ทั้ง ๔ ทิศ บริเวณรอบพระอุโบสถก่อซุ้มเสมาฐานสิงห์ประจำ ๘ ทิศ ส่วนยอดซุ้มเสมาเป็นทรงเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ปัจจุบันมีการตกแต่งลงรักปิดทองประดับกระจก ภายในซุ้มเสมาประดิษฐานโบเสมาศิลาจำหลัก ซึ่งแบบอย่างซุ้มเสมาและโบเสมาสันนิษฐานว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากซุ้มเสมาแบบไทยประเพณีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นรูปแบบซุ้มเสมาเมื่อแรกสร้างพระอาราม (ภาพที่ ๗) อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากแบบพิมพ์บนกระตาะไซออนันเป็นแบบร่างของหลวงวิศาลศิลปกรรมจะพบว่า พระอุโบสถวัดอมรินทรารามแต่เดิมจะมีการก่อลานประทักษิณเป็นฐานพระอุโบสถยกพื้นประดับเสาหัวเม็ดทรงมณฑป โดยจะมีศาลารายขนานบข้างที่มุขด้านทิศตะวันออกและมุขหลังด้านทิศตะวันตกฝั่งเหนือและใต้ด้านละ ๒ หลัง^{๑๐} (ภาพที่ ๕,๖,๗,๘)

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธานหล่อสำริดปางมารวิชัย ศิลปะรัตนโกสินทร์แบบอย่างศิลปะสุโขทัย (ภาพที่ ๙) นายโต ข้าเดชเป็นประติมากรที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นทำการปั้นหล่อ เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ขนาดหน้าตักกว้าง ๔ ศอก ๙ นิ้ว พระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานชุกชีที่ก่อเป็นฐานสิงห์ซ้อนชั้นลงรักปิดทองประดับกระจก เบื้องล่างเป็นฐานไพที ประดิษฐานพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาและพระมหาโมคคัลลานะอัครสาวกเบื้องซ้าย ขนาดความสูง ๑.๗๒ เมตร ยืนประคองอัญชุลีถวายสมเด็จพระบรมศาสดา

^{๑๐} แบบพิมพ์บนกระตาะไซของหลวงวิศาลศิลปกรรม พระอุโบสถวัดอมรินทราราม รายละเอียดดูที่ ลายเส้นที่ ๙๖-๑๐๑ รายละเอียดดูที่ เฉลิมพล โตสารเดช, การศึกษามรดกงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของหลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา), วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙, หน้า ๒๑๘-๒๒๑.

พระวิหารหลวงพ้อโบสถ์น้อย

หลวงพ้อโบสถ์น้อย ประดิษฐานภายในพระวิหารทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใกล้สะพานอรุณอัมรินทร์และทางรถไฟ สันนิษฐานว่าเดิมคงเป็นพระพุทธรูปมา ประธานประดิษฐานภายในพระอุโบสถสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อมีการบูรณะ พระอารามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงขยายพื้นที่ไปทางทิศตะวันออกของ พระอารามมีการสร้างอาคารเสนาสนะต่างๆ อาคารพระอุโบสถเดิมปรับพื้นที่ กลายเป็นพระวิหารหลังเล็ก แต่ก็ยังคงเรียกตามความคุ้นเคยว่า โบสถ์น้อย ครั้นต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเริ่มต้นโครงการ สร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี ซึ่งจะผ่านพื้นที่บางส่วนของวัดอมรินทราราม ได้มีการเจรจาระหว่างกระทรวงธรรมการ กระทรวงโยธาธิการ เจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม ในขณะนั้นคือ หม่อมราชวงศ์พระวินัยมุนี โดยทางหม่อมราชวงศ์พระวินัยมุนี เจ้าอาวาส ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและ ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เรื่องการปฏิสังขรณ์และการใช้พื้นที่พระอาราม จนได้ข้อสรุปที่จะมีการปรับ ลดพื้นที่พระวิหารเก่าให้เล็กลง โดยรื้อพื้นที่ส่วนหน้าไป ๑ ห้องจากเดิม ๔ ห้อง เหลือ ๓ ห้อง (ภาพที่ ๒ เขตพุทธาวาสหมายเลข ๕) ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็น อาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเครื่องลำยองประดับช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ มุงกระเบื้องเคลือบ รวมทั้งได้สร้างพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ที่ท้าย พระอารามด้านทิศตะวันตก^{๑๑} (ภาพที่ ๒ เขตพุทธาวาสหมายเลข ๑๐)

^{๑๑} สำหรับการสร้างพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ที่ท้ายพระอารามปรากฏเอกสาร พระลิขิตของ หม่อมราชวงศ์พระวินัยมุนีเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ความว่า *“... สร้างพระวิหารที่ท้ายวัดหนึ่งหลัง กว้าง ๔ วา ยาว ๕ วา พื้นสูง ๔ ศอก ๓ ห้อง ก่อเขาล้อมรอบพระวิหาร ภายในพระวิหาร มีแท่นพระพุทธรูปไสยาสน์ แลแท่นพระสาวกล้อมรอบพระแท่น...”* จากภาพถ่ายเก่าสันนิษฐาน ว่าพระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ คงถูกระเบิดในคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา ทำให้ต้องรื้อ พระวิหารทำให้ไม่ปรากฏในปัจจุบัน

ภายในพระวิหารประดิษฐาน **หลวงพ่อบุสธน้อย** (ภาพที่ ๑๐-๑๑) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปฏิมาปูนปั้นลงรักปิดทองขนาดใหญ่ ขนาดหน้าตัก ๔ ศอก ๒๒ นิ้ว ความสูงตลอดพระรัศมี ๗ ศอก ๒๑ นิ้ว พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระรัศมีเป็นเปลวไฟ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นนูน ๒ ชั้นขนาดใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายแยกทาบซ้อนกันคล้ายเขี้ยวตะขาบ ที่บั้นพระองค์เบื้องหน้ามีเส้นขอบสง เป็นรอยหยัก ด้วยพุทธลักษณะดังกล่าวสันนิษฐานว่า หลวงพ่อบุสธน้อยน่าจะสร้างขึ้นในศิลปะอยุธยา โดยอาจเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะได้กับพระพุทธรูปปฏิมาประธาน พระอุโบสถวัดบพิตรพิมุข ซึ่งกรมพระราชวังหลังทรงบูรณะพระอารามเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๑๒}

หลวงพ่อบุสธน้อยนับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญที่มีเรื่องเล่ากล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์และฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แม้ในคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา บริเวณพระอารามเสียหายด้วยแรงระเบิดอย่างหนัก แต่พระวิหารและองค์พระพุทธรูปปฏิมาหลวงพ่อบุสธน้อยก็ยังคงบริบูรณ์มีเพียงรอยร้าวพระเศียรชำรุด ครั้นเมื่อสงครามสงบลง จึงได้มีการบูรณะใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ และจัดสร้างวัดถุ่มงคลในคราวนั้น **หลวงพ่อบุสธน้อย** นับเป็นพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญคู่พระอารามเป็นศูนย์รวมจิตใจชาวกรุงธนบุรีจวบจนปัจจุบัน

---

^{๑๒} **วัดบพิตรพิมุข** อยู่ในคลองโอง่างฝั่งใต้ เดิมชื่อ **วัดดินเลนถาววัดเชิงเลน** เปนวัดโบราณ กรมพระราชวังหลังทรงสถาปนาใหม่ ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า **วัดบพิตรพิมุข** ... (สะกดอักษรตามหนังสือตำนานพระอาราม) รายละเอียดดูที่ **ตำนานพระอารามหลวง**, ลำดับที่ ๒๗, หน้า ๓๙. และ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕, หน้า ๓๕๐. สำหรับภาพเขียนที่ผนังด้านหน้าพระอุโบสถวัดบพิตรพิมุข แต่เดิมเขียนรูป **พระพุทธรฉาย** ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับคติการสร้างพระพุทธรฉาย วัดอมรินทร์าราม แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบันหาสีหับไปแล้ว

บริโศกเจดีย์สถาน: พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉาย

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉาย ตั้งอยู่บริเวณหน้าพระอารามฝั่งทิศตะวันออกเชื่อมต่อกับพระอุโบสถอันเป็นแกนประธานอาคารหลักในพระอาราม^{๑๓} (ภาพที่ ๒ เขตพุทธาวาสหมายเลข ๑,๒) สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโดยพระธิดาทิ้ง ๒ พระองค์ในสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือกรมพระราชวังหลังคือ พระสัมพันธ์วงศ์เธอ พระองค์เจ้าจางกลพระธิดาพระองค์เล็กและพระสัมพันธ์วงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระจับ พระธิดาพระองค์ใหญ่ ทรงสร้างพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉายเป็นพระกุศลแด่พระบิดา

สำหรับมูลเหตุการสร้างสันนิษฐานว่า อาจจะแสดงนัยยะความสำคัญที่เชื่อมโยงกับแนวพระตำริในกรมพระราชวังหลัง ด้วยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข กรมพระราชวังหลัง ทรงประสูติครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๒๘๙ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และถวายงานต่อมาในแผ่นดินกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๓ เลื่อนเป็นพระยาสุรียอภัย ผู้สำเร็จราชการนครราชสีมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงมี

---

^{๑๓} จากภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ.๑๙๔๖ (พ.ศ.๒๔๘๙) หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่บันทึกโดยทหารฝ่ายสัมพันธมิตร สมบัติของ Peter Darrell Rider Willilams- Hunt ทหารชาวอังกฤษ ซึ่งเขามีความสนใจเป็นพิเศษกับพื้นที่ตั้งโบราณสถาน หลักฐานโบราณคดีและศิลปกรรม จึงได้คัดเลือกรวบรวมและแปลความภาพถ่ายในประเทศคู่สงครามโดยเฉพาะพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก่อให้เกิดคุณูปการในการสำรวจและการศึกษาหลักฐานโบราณคดีในเวลาต่อมา ภาพถ่ายที่รวบรวมและแปลความ ประกอบด้วยพื้นที่ราชอาณาจักรกัมพูชา พม่า มาเลเซีย ประเทศไทย สิงคโปร์และอื่นๆ รวมจำนวนเกือบ ๖,๐๐๐ ภาพ สำหรับภาพถ่ายชุดประเทศไทย มีจำนวน ๑,๖๗๑ ภาพ (Williams-Hunt & Bradford, ๑๙๔๖) รายละเอียดดูที่ Col.Surat Lertlum and Dr.Elizabeth Moore, “Williams-Hunt Aerial Photograph Collection”, **Muang Boran, Vol. 31.3** (July-September, 2005, pp.130-138.

พระปรีชาสามารถเชี่ยวชาญการศึกสงคราม ทรงปราบการจลาจลในช่วงปลายรัชสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเป็น **พระราชภาคิไนยผู้ใหญ่**^{๑๔} ที่ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศในการประดิษฐานพระราชวงศ์ลำดับต้นๆ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ซึ่งต่อมาภายหลังสงคราม ๙ ทัฬ (พ.ศ. ๒๓๒๘-๒๓๒๙) รัชชชะกองทัฬพม่าสมัยพระเจ้าปดุงที่เคลื่อนพลมาประชิดรอบด้านเสด็จฯ ยกทัฬจากพระนครขึ้นไปตั้งรับที่ปากน้ำโพหรือนครสวรรค์ **สมรภูมิปากพิง**^{๑๕} จนกระทั่งแม่ทัฬพม่าล่าถอยไป ภายหลังสงครามครั้งนี้ทรงได้รับการสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ **กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข กรมพระราชวังหลัง** จากการศึกษาสงครามและการถวายงานในสมรภูมิสำคัญต่างๆ ตั้งแต่กรุงธนบุรีถึงสืบมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่ากรมพระราชวังหลังทรงมีพระปรีชาสามารถและความชำนาญการศึกตลอดจนเส้นทางยุทธาทัฬ ผ่านหัวเมืองสำคัญทั้งเส้นทาง

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙, หน้า ๘-๙.

^{๑๕} **สมรภูมิปากพิง** กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ เป็นแม่ทัฬกมุขกำลังพล ๑๕,๐๐๐ คน เสด็จขึ้นไปสกัดทัฬที่ปากน้ำโพหรือเมืองนครสวรรค์ คอยป้องกันทัฬพม่าให้ล้ำเขตนครสวรรค์ลงมา รอกจกว่าทัฬใหญ่ของสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ที่ตั้งทัฬที่กาญจนบุรีจะด้านศึกพม่าที่ยกมาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ได้เรียบบร้อย ในการศึกสงคราม ๙ ทัฬ ฝ่ายไทยได้ปรับยุทธวิธีทางทหารโดยการจัดทัฬออกไปรับศึกนอกพระนคร แบ่งกำลังโจมตีออกไปรับศึกหลายเส้นทาง กอปรกับกองทัฬของพระเจ้าปดุงขาดเสบียง จึงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แม้จะยกพลมากกว่ากำลังฝ่ายไทยหลายเท่า เมื่อเสร็จศึก ๙ ทัฬ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปูนบำเหน็จพระราชทานยศแต่เหล่าทหารและพระบรมวงศานุวงศ์ ที่ร่วมนำทัฬ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ได้รับพระราชทานเลื่อนพระยศเป็น **กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข** รายละเอียดดูที่ **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๒๕-พ.ศ. ๒๓๙๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๒, หน้า ๗๙-๘๑. และ ศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ชูตินทรานนท์, “สงครามเก้าทัฬ”, เล่มเดิม, หน้า ๓๙๔-๔๐๐.

ภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งจะต้องเดินทางผ่านเมืองสำคัญและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉายถือเป็น **บริโศกเจดีย์สถาน** ที่สำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๖}

สำหรับคติการสร้างตลอดจนการประดิษฐานพระพุทธรูปบาทและพระพุทธรูปฉายปรากฏในตำนานพระพุทธรูปบาทและตำนานพระพุทธรูปฉาย ที่มีความเกี่ยวข้องกับกรรณาดำนานประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่สืบย้อนกลับไปในสมัยพุทธกาล ณ สถานที่ที่สมเด็จพระบรมศาสดาได้เสด็จมาประดิษฐานบริโศกเจดีย์สถานคือ รอยบาทและพระฉายคือรูปเงา เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญอันเป็นที่ตั้งของเมืองและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนหลักฐานการค้นพบตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การสืบทอดพระพุทธรูปศาสนาจากจากอดีตรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ตำนานพระพุทธรูปบาท กล่าวถึงตำบลพระพุทธรูปบาท ตามกระแสพระพุทธรูปปฏิภา หลังจากสมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จโปรดสัตว์ได้ ๘ พระวัสสา มหาบุญมาทูลอาราธนาจากนครสาวตถิ ให้ไปโปรดเหล่าวานิชคาม เมืองสุนาปะรันตะปะ จากนั้นจึงเสด็จไปประดิษฐานรอยบาทแนบฝั่งนันทานที แล้วสมเด็จพระบรมศาสดาได้พาเหล่าพระชีนาสพเสด็จถึงภูเขาสวรรณบรรพต พระอรหันต์สังฆพันธกราบทูลสมเด็จพระชินสีห์จึงพระราชทานรอยบาทไว้เป็นเจดีย์สถาน จากนั้นเสด็จไปโปรดชาวเมืองโยนก ทอดพระเนตรเมืองหนองโสน ทรงมีพระพุทธรูปปฏิภาตรัสพยากรณ์แก่พระอานนท์ว่า เมืองหนองโสนจะได้ชื่อว่า**กรุงศรีอยุธยา** นับเป็นตอนต้น

---

^{๑๖} พ.ศ. ๒๓๓๐ “... รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้มีการบูรณะปรุณเครื่องพระมณฑปพระพุทธรูปบาทใหม่ ที่ทำค้างไว้ตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นไปเป็นมากอง สมเด็จพระอนุชาธิราชฯ ทรงพระราชศรัทธาเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท ทรงยกตัวลายของเครื่องบนพระมณฑปตัวหนึ่ง ....” แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบริโศกเจดีย์สถานที่สืบทอดมาและถือเป็นพระราชศรัทธาในการทำนุบำรุงพระพุทธรูปบาทตลอดมา รายละเอียดดูที่ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**, หน้า ๙๖,๙๗.

เรื่องตำนานการอุบัติกรุงศรีอยุธยา ที่เกี่ยวข้องกับการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ณ เขาสะจักพันบรรพตหรือสุวรรณบรรพต ในแคว้นปะรันตะปะ ลำดับต่อมากล่าวถึง การสืบทอดรอยพระพุทธรบาท จนถึงการค้นพบสมัยพระเจ้าทรงธรรมตลอดจน การกัลปนาพื้นที่และข้าพระ ข้าราชการทำหน้าที่ดูแลรักษา อารักขารอย พระพุทธรบาทสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัย อธิบายเรื่อง พระบาท ความว่า การนับถือรอยพระพุทธรบาทเป็นเจดีย์สถาน มีมูลเหตุที่เกิดขึ้นจากคติของชาวอินเดียและชาวศรีลังกาที่แตกต่างกัน

คติของชาวอินเดียหรือมัชฌิมประเทศ เมื่อก่อนจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมา เมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐ มีการสร้างรูปสลูบหรือวัตถุต่างๆเป็นเครื่องหมาย สำหรับ บูชาแทนองค์สมเด็จพระบรมศาสดา *รอยพระพุทธรบาทเป็นวัตถุอย่าง ๑*

คติที่นับถือกันในศรีลังกา เป็นการเกิดขึ้นในชั้นหลัง โดยอ้างว่าสมเด็จพระ บรมศาสดา เสด็จประทับรอยพระพุทธรบาทเพื่อให้มหาชนสักการะบูชา ๕ แห่ง คือที่ **เขาสุวรรณมาลิก ๑ เขาสุวรรณบรรพต ๑ เขาสุมณภูฏ ๑ เมืองโยนบกบุรี ๑ ที่ หาดนัมทานที ๑** มีค่าถาคันมีสการแต่งสำหรับสวดท่ายสวดมนต์ดังนี้

สุวรรณมาลิกะ สุวณณปพพะเต

สุมนภูฏ โยนกปุเร

นम्मทาย นทียา ปญจบทวารั

อหัง วุฑามิ ทูโรโต

รอยพระพุทธรบาททั้ง ๕ รอยนี้เป็นคติที่นับถือกันตามลัทธิลังกาวงศ์ อย่างศรีลังกา จึงเกิดการจาริกไปแสวงบุญกราบนมัสการรอยพระพุทธรบาทที่เขา สุมณภูฏในศรีลังกา จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยารัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.๒๑๖๓-๒๑๗๑) มีพระภิกษุไทยไปถึงศรีลังกา จะไปบูชารอยพระพุทธรบาทที่ เขาสุมนภูฏ พระสงฆ์ลังกาถามว่า รอยพระพุทธรบาททั้ง ๕ รอยนั้น เขาสุวรรณ บรรพตก็อยู่ในสยามประเทศ พระภิกษุสงฆ์เมื่อเดินทางกลับมา ได้นำความกราบทูล พระเจ้าทรงธรรม จึงโปรดฯ ให้มีท้องตราออกสำรวจตรวจสืบทอดรอยพระพุทธรบาท

ครั้งนั้นผู้ว่าการเมืองประจันตปะปะหรือเมืองสระบุรี สืบได้ความเรื่องพรานบุญ ที่ออกไปล่าสัตว์ เกิดเหตุอัศจรรย์พบรูปรอยบาท น้ำที่ขังในรอยเท้าช่วยรักษา โรคภัยต่างๆ ชะรอยจะเป็นรอยพระพุทธรูปบาท พระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปทอดพระเนตร ทรงมีพระราชดำริว่าคงเป็นรอยพระพุทธรูปบาท ณ **เขาสุวรรณบรรพต** ตรงตามที่ พระสงฆ์ศรีลังกาบอกมา นับเป็น **บริโศกเจดีย์สถาน** เนื่องจากติดต่อกับพระพุทธรองค์ จึงทรงพระราชศรัทธาสร้างเป็นมหาเจดีย์สถาน ณ เมืองประจันตปะ เรียกเป็นสามัญว่า เมืองพระพุทธรูปบาท ตลอดจนเกิดเทศกาลที่มหาชนขึ้นไปกราบบูชาพระพุทธรูปบาท กลางเดือน ๓ ครั้ง ๑ กลางเดือน ๔ ครั้งหนึ่งแต่นั้นมา... พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ เสวยราชย์ ต่อจากรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ก็เสด็จไปทรงสักการบูชาสมโภช เป็นนิจ^{๑๗} จึงถือเป็นสถานที่สำคัญ ก่อให้เกิดการปฏิบัติบูชาตลอดจนการปฏิสังขรณ์ สร้างเสนาสนะและศาสนวัตถุต่างๆ นับเป็น **บริโศกเจดีย์มหาปูชนียสถาน** ที่สำคัญ สืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ตำนานพระฉาย กล่าวถึง วาระที่สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงกระทำ ยมกปาฏิหาริย์ ประดิษฐานพระพุทธรูปฉายไว้ในเงื้อมผาแผ่นศิลา ณ **เขาปลถวี** ประทานแก่ชาวภูเกะภิกขุที่อาราธนาทูลขอพระราชทานเจดีย์ฐาน ไว้แทนองค์สมเด็จพระบรมศาสดา พร้อมกันนั้นทรงอธิษฐานเงาแห่งพระอัครสาวก เป็นที่สักการะ แก่เทพยดาและมนุษย์โลกทั้งหลายในกาลภายหน้า เพื่อเป็นหนทางไปสู่สวรรค์ และพระนิพพาน ครั้งนั้นพระพุทธรองค์ก็ทรงประทานพระพุทธรูปฉายส่องแก่ ชาวภูเกะเถรเจ้าโดยสมควรจากนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึงเสด็จกลับนครสาวัตถี

ตำนานพระพุทธรูปฉาย นาม ภูเขาแผ่นศิลาที่สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงประดิษฐานพระฉายานั้น ก็ปรากฏโดยนามโวหารว่า **ปลถวี** จึงให้ปรากฏไว้ เป็นที่ไหว้ที่สักการะบูชามาตราบเท่าทุกวันนี้ **ผู้ประกอบไปด้วยกุศลศรัทธา**

^{๑๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปและอริยาบ** เรื่องพระบาท เรื่องพระพุทธรูปในพระราชพงศาวดาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ในการออกเมรุ งานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมรัตนากร (มณี สุพโจ), ๒๕๓๔, หน้า ๑-๒๒.

พากันมากระทำการบูชาพระพุทธฉายในครั้งนี้ ดูจดังว่าได้เห็นพระพุทธองค์ก็เหมือนกัน กุศลผลบุญอันนั้นก็จะติดตามทำนุบำรุงท่านทั้งปวงไปชั่ววันและชั่วหน้า ...”^{๑๔}

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทและพระพุทธฉายวัดอมรินทราราม

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเป็นมณฑปทรงจัตุรมุขขนาดความสูง ๙ วา ๒ ศอก กว้าง ๘ วา ๒ ศอก หลังคาซ้อนชั้นที่มีชายคาปีกนกที่ยื่นออกมาด้านหน้า เครื่องยอดชั้นหลังคาซ้อนลดหลั่นกันเป็นทรงมณฑป ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังรองรับชั้นบัวกลุ่มเถา ปลี ลูกแก้ว ปลียอดและพุ่มข้าวบิณฑ์ประดับที่ด้านบนสุด ที่มุมเื้องของชั้นหลังคาต่อกับเครื่องยอดทรงมณฑปประดับประติมากรรมรูปครุฑยุดนาค ๔ ทิศ หน้าบันพระมณฑปประดับลายพันธุ์พฤกษาเครื่องลายองประดับช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ งานตกแต่งเครื่องยอดทั้งหมดตกแต่งปั้นปูนประดับกระเบื้องเคลือบสี ผนังพระมณฑปก่ออิฐฉาบปูนประดับซุ้มพระทวารและซุ้มพระบัญชาจร ตกแต่งกระเบื้องเคลือบสีประดับเป็นลายพันธุ์พฤกษาพระมณฑปมีบันไดทางขึ้น ๔ ทิศ ถัดออกมาเป็นลานประทักษิณชั้นบนก่อเป็นกำแพงแก้วเตี้ยๆ ส่วนฐานก่อเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ผนังกระเบื้องกรกระเบื้องปรุเคลือบสีเขียว ถัดออกมาเป็นลานประทักษิณชั้นล่าง ที่ส่วนมุมทั้ง ๔ ก่อเป็นภูเขาจำลองหรือเขามอมีโขดหินซ้อนชั้น บางส่วนทำเป็นถ้ำที่พำนักของฤๅษีและสิงสาราสัตว์ตามธรรมชาติ รอบลานประทักษิณชั้นล่างก่อกำแพงแก้วประดับกระเบื้องปรุเชื่อมต่อกับซุ้มประตูทรงยอดบันแถลงทางเข้าออกทั้ง ๔ ทิศ (ภาพที่ ๑๒,๑๓)

ภายในพระมณฑปที่ส่วนกลางก่อเป็นแท่นฐานปูนปั้นรูปทรงโค้ง ซึ่งในชั้นแรกแต่เดิมประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเบื้องซ้าย สันนิษฐานว่าคงมีลักษณะเป็นรูปรอยประทับเว้าลึกจากระนาบตามแบบการจำลองบริโภาคเจดีย์อันเป็นรอยประทับพระพุทธบาท ณ สุวรรณบรรพต เมืองสระบุรี ปัจจุบันยังคงเหลือ

^{๑๔} กรมศิลปากร, *ตำนานพระพุทธบาท ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ และตำนานพระฉาย*, พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพิพิธนาคร, ๒๔๘๖.

แท่นฐานส่วนล่างในตำแหน่งเดิม ก่อซีเมนต์ปิดทับรอยพระพุทธรูปบาท
 หนึ่งรอยพระพุทธรูปทองคำเดิมที่สูญหายไปมีลักษณะเช่นเดียวกับรอยพระพุทธรูปบาท
 สระบุรี ต้นแบบและอาจเปรียบเทียบกับรอยพระพุทธรูปบาทวัดราชคฤห์
 และวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ ๑๓) ที่สร้างต่อมาจาก
 วัดอมรินทราราม ปัจจุบันทางวัดใช้ส่วนฐานเดิมประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท
 สำริดลงรักปิดทอง ตามคติพระพุทธรูปบาท ๔ รอยของ**พระพุทธเจ้าในภัทรกัป**
 คือกัปปัจจุบัน ลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปบาทเบื้องขวาอันเป็นรอยประทับ
 พระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้าที่มีขนาดซ้อนลดหลั่นกันอันหมายถึง พระพุทธเจ้า
 กุสินธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ พระพุทธเจ้ากัสสปะ และรอยพระพุทธรูปบาท
 องค์เล็กที่อยู่วงในสุดคือ พระพุทธเจ้าโคตมะพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ภายใน
 ประดับลายมณฑล ๑๐๘^{๑๙} (ภาพที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖)

สำหรับภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระมณฑปประดับลายดาวเพดาน
 ลงรักปิดทองพื้นสีแดงชาด ถัดลงมาตรงแผงคอสองเขียนเป็นเทพพนมหะ พื้นหลัง
 เขียนเป็นนกสีมเมฆ ถัดลงมาเป็นรูปพระพุทธรูปประทับในพระวิมานขนบ
 ข้างรูปพระสาวก^{๒๐} ส่วนผนังรอบเสาที่ก่อเป็นโครงสร้างพระมณฑปเขียนลาย
 พุ่มข้าวบิณฑ์และลายประจำยามบนพื้นขาวฝีมือช่างดงาม

---

^{๑๙} ลักษณะรูปพระบาท ๔ รอยประกอบสัญลักษณ์มณฑล ๑๐๘ อันมีความเกี่ยวข้องกับคติการ
 สร้าง**อุเทสิกเจดีย์และบริโกคเจดีย์** แตกต่างจากความหมายเดิมในการจำลอง**บริโกคเจดีย์**
 รอยพระพุทธรูปบาท ณ สุวรรณบรรพต ซึ่งจะมีรูปรอยจำหลักว่าลี้กจากระนาบ โดยหมายเป็น
 รอยประทับของพระพุทธรูปบาทของสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นรูปรอยตามธรรมชาติที่ไม่ปรากฏ
 สัญลักษณ์มณฑล

^{๒๐} สำหรับภาพจิตรกรรมตอนบนบนสุดของพระมณฑป ที่เขียนรูปพระพุทธรูปประทับนั่ง
 ในพระวิมานขนบข้างด้วยรูปพระสาวก อาจจะเป็นงานในเขียนขึ้นในคราวซ่อมพระมณฑป
 สันนิษฐานว่าแต่เดิมคงเขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งภายในพระวิมานขนบข้างเบื้องขวา
 เป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราราช (พระอินทร์) เบื้องซ้ายคือรูปพระพรหม อันมีความเกี่ยวข้องกับ
 กับสุทิสสนครบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่สื่อความหมายเกี่ยวเนื่องกับนามพระอาราม

สำหรับมณฑลประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ได้รับการบูรณะครั้งหลังสุด สมเด็จพระบรมชนกชาติเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในรัชสมัย สมเด็จพระบรมชนกชาติเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร

พระพุทธรูปประดิษฐานที่ภูเขาจำลองขนาดใหญ่ ฝั่งด้านทิศเหนือ^{๒๑} ของพระมณฑลประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ขนาดความสูงจากพื้นถึงส่วนยอด ประมาณ ๓ วา ๒ คอก ความกว้างโดยรอบราว ๑๙ วา ส่วนฐานก่ออิฐประกอบ ปูนปั้นและก้อนศิลาขนาดใหญ่ ก่อประกอบเป็นเพิงผาเรียงเป็นชั้นซ้อนสลับจำลอง แนวภูเขาธรรมชาติ ยอดบนสุดของภูเขาก่อเป็นพระปรางค์ ที่เจ็อมผาผนังฝั่งทิศใต้ ก่อศาลาหน้าจั่วเครื่องไม้รับเส้าอิฐก่อปูนที่เชื่อมต่อกับส่วนพื้นที่พระพุทธรูป พระพุทธรูปองค์นี้ที่แกะจำลองเป็นงานประติมากรรมขนาดเท่า รูปพระพุทธรูป ประทับยืนในกรอบช่องสี่เหลี่ยม พระหัตถ์ขวายกขึ้นแสดงปางประทานอภัย ขนาบข้างด้วยพระอัครสาวก ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าอาจจะเป็ นงานคราวบูรณะที่อาจสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพิจารณาจากรูปแบบพระพุทธรูป ฎิมาและลายดอกพุดตานประดับลายลูกฟักและกรอบช่องสี่เหลี่ยม อนึ่งคติการ สร้างพระพุทธรูป คือ พระรูปนายเป็นรูปเงาหรือรูปเขียนแสดงภาพสมเด็จพะบรม ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ประทานแก่ฆาฏกะภิกษุประทับบนเจ็อมผาเขาปถวี ซึ่งหากพิจารณาเบื้องหลังประติมากรรมขนาดเท่าแผ่นนี้จะเห็น ผิแปรงเขียนเป็น ชั้นสีแดงและน้ำเงินรอยบางจางๆ ที่สันนิษฐานว่าเป็น ภาพเขียนพระพุทธรูปเดิม ดังที่ปรากฏตามรูปแบบและคติการสร้างพระพุทธรูป (ภาพที่ ๑๘,๑๙,๒๐)

การสร้างพระมณฑลประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทและพระพุทธรูป ณ วัดอมรินทราราม จึงเปรียบเสมือนการจำลองพื้นที่สำคัญ ทั้งตำแหน่งที่ตั้ง อันนับเป็น **บริโศคเจติยมหาปูชนียสถาน** ศักดิ์สิทธิ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

^{๒๑} ตำแหน่งการเลือกพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของพระมณฑลประดิษฐานพระพุทธรบาท วัดอมรินทราราม เป็นตำแหน่งการวางทิศที่ใกล้เคียงกับตำแหน่งพิภคภูมิศาสตร์ของเขาปถวีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและสุวรรณบรรพต ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท สระบุรี

ทั้งรอยพระพุทธรูป ๓ เศียร ๗ หน้า และพระพุทธรูปยืน ๓ เศียร ๗ หน้า เมืองปรีน
 ตรีปะ หรือเมืองสระบุรี ตลอดจนประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูปและ
 พระพุทธรูป นับเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ที่จะปรากฏต่อมา ณ วัดราชคฤห์
 (วัดมอญ) วัดประยูรวงศาวาส และวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร (ภาพที่
 ๑๗)

พระตำหนักเขียว

พระตำหนักเขียวเป็นอาคารไม้สักทองขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าเดิมสร้างขึ้น
 ขึ้นในหมู่พระมหามณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์พระราชนานเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพ
 สุดาวดี ทรงเป็นสมเด็จพระเชษฐภคินีพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่และเป็น
 พระมารดากรมพระราชวังหลัง พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑
 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บานแผ่นก จุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) กล่าวว่า
 ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์
 ทรงปราบดาภิเษกสถาปนาราชวงศ์จักรี และในการประดิษฐานพระราชวงศ์
 ทรงสถาปนาสมเด็จพระเชษฐภคินีพระองค์ใหญ่และพระองค์น้อย โดยออก
 พระนามที่ประทับพระตำหนักเขียว พระตำหนักแดง อันเป็นสื่อแสดงสัญลักษณ์
 ประจำพระองค์

“... จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระเชษฐภคินี
 พระองค์ใหญ่ **ตำหนักเขียว** เปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระเทพ
 สุดาวดี ตั้งกรมเป็นพระยา กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดีมีพระโอรส
 สามพระองค์ พระนามเจ้าฟ้าทองอิน เจ้าฟ้าบุญเมือง เจ้าฟ้าทองจิ้น
 พระธิดาหนึ่ง พระนามเจ้าฟ้าทองคำ แล้วตั้งพระเชษฐภคินีพระองค์น้อย
ตำหนักแดง เปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระศรีสุदारักษ ๗
 มีพระโอรส สามพระองค์...”^{๒๒}

^{๒๒} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 ฉบับตัวเขียน, กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙,
 หน้า ๘.

ครั้งต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระตำหนักในเขตพระราชฐานชั้นในเป็นตึก จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาถวายเป็นกุฏิสงฆ์วัดอมรินทราราม อันเป็นพระอารามที่ทรงอุปถัมภ์อยู่เมื่อครั้งมีพระชนม์ชีพ

ปัจจุบันพระตำหนักเขียวเป็นอาคารไม้สักทองขนาดใหญ่ ๒ ชั้น อาคารชั้นบนมีขนาด ๗ ห้อง ยาวเชื่อมกันโดยตลอดเป็นห้องขนาดใหญ่ ที่ด้านข้างมีชายคาปีกนกยื่นออกมารับกับบันไดทางขึ้นที่กลางพระตำหนัก เครื่องลายองประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ หน้าจั่วลูกฟักเป็นช่องฝาปะกนซึ่งแต่เดิมเมื่อแรกสร้างคงจะทาสีเขียวเช่นเดียวกับผนังทำเป็นฝาปะกนสลักคั่นด้วยช่องหน้าต่างทั้ง ๗ บาน หลังคามุงกระเบื้อง พระตำหนักเขียวได้เคลื่อนย้ายจากตำแหน่งเดิมอันเป็นที่ตั้งคู่งับหอสวดมนต์ที่เป็นอาคารขนาด ๕ ห้อง (ภาพที่ ๒ หมายเลข ๑๓ เขตสังฆาวาส) จากภาพถ่ายเก่าพบว่า พระตำหนักเขียวและหอสวดมนต์เป็นอาคารเครื่องไม้ ภายหลังสงครามมหาเอเซียบูรพา ปัจจุบันได้เคลื่อนย้ายอาคารมาในพื้นที่หมู่กุฏิสงฆ์ อาคารชั้นล่างก่อเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนชั้นบนยังคงสภาพเดิม กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนพระตำหนักเขียวเป็นโบราณสถาน

ลำดับเจ้าอาวาส^{๒๓}

๑. พระพุทธานจารย์ เจ้าอาวาสสมัยกรุงธนบุรี
๒. พระเทพมุนี (เรือง) เจ้าอาวาสองค์แรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
๓. พระโพธิวงษ์ (ฤกษ์) นามเดิมชื่อฤกษ์ ชาตภูมิบางคูเวียง จังหวัดนนทบุรี ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระธรรมอุดม ต่อมาย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่)
๔. พระธรรมโกศาจารย์ (เจิม) นามเดิมชื่อ เจิม พระปริยัติธรรมเปรียญธรรม ๗ ประโยค

^{๒๓} พระมหาสุริยา เรียบเรียง, ประวัติวัดอมรินทรารามวรวิหาร, หน้า ๒๖-๒๙.

๕. พระญาณโกศล ไม่ปรากฏประวัติ

๖. พระวินัยมุนี (บัว) นามเดิมชื่อ บัว พระปริยัติธรรม เปரியูธรรม ๗ ประโยค ชาตภูมิจังหวัดสมุทรสงคราม

๗. พระสังวรพรประสาธน์ (หม่อมเจ้าเล็ก ปาลกะวงศ์) พระนามเดิม หม่อมเจ้าเล็ก โอรสพระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหมื่นนราเทเวศร์ (ปาน) ต้นราชสกุล ปาลกะวงศ์ (พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง) กับหม่อมทองสุก ปกครองวัด ๓๓ พรรษา

๘. พระสังวรพรประสาธน์ (หม่อมราชวงศ์พะยอม) ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูพิเศษศีลคุณ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระวินัยมุนี ในช่วงที่มีการตัดเส้นทางรถไฟสายเพชรบุรี และการปฏิสังขรณ์พระอารามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาส ดังปรากฏในพระลิขิต หม่อมราชวงศ์พระวินัยมุนี กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระสังวรพรประสาธน์ ปกครองวัด ๒๐ พรรษา

๙. พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร (คำ) นามเดิม คำ ชาตภูมิจังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูพิเศษศีลคุณ ต่อมาเลื่อนเป็น พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร ปกครองวัด ๑๖ พรรษา

๑๐. พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร (ชื่น) นามเดิม ชื่น ชาตภูมิจังหวัดนนทบุรี พระปริยัติธรรม เปரியูธรรม ๓ ประโยค มรณภาพในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๑. พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร (ญาณ) นามเดิม ญาณ ชาตภูมิจังหวัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูวินิจวิหารการ แล้วเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระครูปริยัติธรรมคุณาธาร มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

๑๒. พระญาณโสภณ (ทรัพย์ โฆสโก) นามเดิม ทรัพย์ พระปริยัติธรรม เปรียญธรรม ๙ ประโยค ชาตภูมิ พระนครศรีอยุธยา ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระญาณโสภณ เป็นเจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม และเจ้าคณะตำบลบางยี่ขันและศิริราช เขต ๑ จึงได้รักษาการเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๐๘ ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็น **สมเด็จพระวันรัต**

๑๓. พระราชธรรมภาณี (ลมูล สุตาคโม) นามเดิม ลมูล โมกข์วิจิตร ชาตภูมิ วังหลัง ศิริราช บางกอกน้อย ฝั่งธนบุรี พระปริยัติธรรม เปรียญธรรม ๖ ประโยค รักษาการเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม พ.ศ.๒๕๐๘-๒๕๑๓ และเป็นเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม ภายหลังได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น **พระเทพญาณเวที**

๑๔. พระสุนทรวิหารกิจ (กุล ธมฺมกาโม) นามเดิม กุล จันทร์หอม ชาตภูมิ ตำบลพระแก้ว อำเภอกาฬิ พระนครศรีอยุธยา พระปริยัติธรรม นักธรรมโท ได้รับแต่งตั้งเป็น พระครูปลัดรัตนวัตร ฐานานุกรมของพระธรรมรัตนการ และพระครูปลัดสุวัฒนสุตคุณของสมเด็จพระวันรัต วัดสังเวชวิศยาราม ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษที่พระครูสุนทรวิหารกิจ แล้วเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ **พระสุนทรวิหารกิจ** เป็นเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๓๔ รวม ๒๒ พรรษา

๑๕. พระพิศาลพัฒนกิจ (ปัญญา ปญญาโว) นามเดิม ปัญญา ตลับแป้น ชาตภูมิ บ้านสะเตียน้อย ตำบลหนองทรายขาว อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี พระปริยัติธรรม นักธรรมโท ได้รับแต่งตั้งฐานานุกรมเป็น พระใบฎีกา พระปลัด และได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงที่ **พระครูไพจิตรวิหการการ** เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์ในราชทินนามเดิม เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษ เจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นโท เจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอกเมื่อ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ และปัจจุบันได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ที่ **พระพิศาลพัฒนกิจ**

พระพิศาลพัฒนกิจ เป็นเจ้าอาวาสวัดอมรินทราราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ ถึงปัจจุบัน มีผลงานด้านการสงเคราะห์ทุนการศึกษาแก่นักเรียนในระดับชั้นต่างๆ ตั้งแต่ชั้นประถมถึงระดับอุดมศึกษา ตลอดจนการปฏิสังขรณ์เสนาสนะในพระอาราม ให้ยังคงความงามดงามจวบจนถึงปัจจุบัน

จากพุทธศิลป์กรรมแขนงต่างๆที่ปรากฏในวัดอมรินทรารามที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของรูปแบบศิลปกรรม ที่เชื่อมโยงกับคติการสร้าง และการจำลองบริโศกเจดีย์มหาสถาน เป็นนัยยะในการสร้างพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและพระพุทธรูป สื่อแสดงความสำคัญของพื้นที่และพระปรีชาของผู้สร้าง เพื่ออุทิศพระกุศลแด่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือกรมพระราชวังหลัง ตลอดจนประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป อันมีมูลเหตุที่สืบมาแต่ครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนพระพุทธรูปมหาหลวงพ่อบุสธน์น้อย ล้วนเป็นประจักษ์พยาน ความสำคัญของพระอารามนามอมรินทราราม นับเป็นปฐมบทแรกเริ่มความสำคัญ เป็นศรีสง่าประดับกรุงธนบุรี ฟากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาคู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ สืบไป

ขอขอบคุณ

- พันเอก รศ.ดร.สุรัตน์ เลิศล้ำ ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยสหวิทยาการ เฉลิมพระเกียรติฯ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ที่อนุเคราะห์ภาพถ่ายสงครามโลกครั้งที่ ๒ Williams-Hunt Aerial Photograph Collection

- น.ส.ภริตา พงษ์ศาสตร์ ที่ช่วยตกแต่งและปรับความคมชัดภาพถ่ายเก่า

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษากรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕.
- กรมศิลปากร. **ตำนานพระพุทธบาท ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ และตำนานพระฉาย**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพัชานาการ, ๒๔๘๖.
- ตำนานพระอารามหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๓.
- เฉลิมพล โตสารเดช. “การศึกษาผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของหลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา)”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๒ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒: กรมศิลปากร, ๒๕๓๙.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**. กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**, ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์, พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘.
- พระมหาสุริยา เรียบเรียง. **ประวัติวัดอมรินทรารามวรวิหาร**. กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ ลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), มปป.
- Col. Surat Lertlum and Dr.Elizabeth Moore, “Williams-Hunt Aerial Photograph Collection”, **Muang Boran, Vol. 31.3** (July-September), ๒๐๐๕.

ภาพที่ ๑ : วัดอมรินทร์าราม พ.ศ.๒๔๘๙

ที่มา : Williams-Hunt Aerial Photograph Collection, 1946

เขตพุทธาวาส

- ๑ มณฑปพระพุทธบาท
- ๒ พระพุทธฉาย
- ๓ พระอุโบสถ
- ๔ พระระเบียง
- ๕ โบสถ์น้อย
- ๖ ศาลาราย (มี ๖ หลัง)
- ๗ พระเจดีย์
- ๘ กำแพงแก้ว
- ๙ หอระฆัง
- ๑๐ วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๑๑ ชุมประตู่

เขตสังฆาวาส

- ๑๒ หอสวดมนต์
- ๑๓ พระตำหนักเขียว
- ๑๔ หมุกกุฏิสงฆ์

ภาพที่ ๒ : อาคารต่าง ๆ ในเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส ปรับปรุงจาก
Williams-Hunt Aerial Photograph Collection, 1946

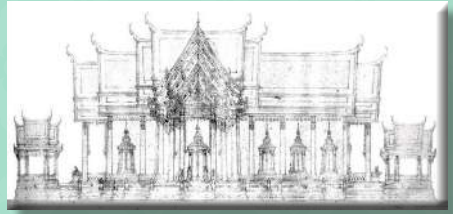

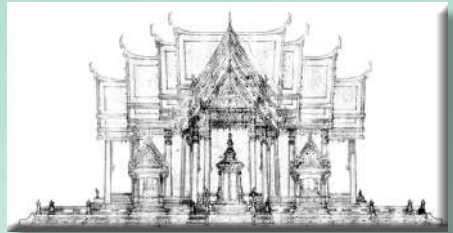
ภาพที่ ๓ : พระอุโบสถวัดอมรินทราราม

ภาพที่ ๔ : พระอุโบสถและสิงห์ปูนปั้น
วัดอมรินทราราม

ภาพที่ ๕ : รูปด้านข้างจากแบบพิมพ์กระดาษ
ไขแบบร่าง พระอุโบสถวัดอมรินทราราม
ที่มา : หลวงวิศาลศิลปกรรม, แบบพระอุโบสถ
วัดอมรินทราราม, แบบพิมพ์บนกระดาษไข และ
เฉลิมพล โตสารเดช, การศึกษาผลงานการ
ออกแบบสถาปัตยกรรมของหลวงวิศาล
ศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา), ภาพลายเส้นที่
๑๐๐ หน้า ๒๒๐.

ภาพที่ ๖ : รูปด้านหน้าจากแบบพิมพ์กระดาษไข
แบบร่าง พระอุโบสถวัดอมรินทราราม
ที่มา : หลวงวิศาลศิลปกรรม, แบบพระอุโบสถ
วัดอมรินทราราม, แบบพิมพ์บนกระดาษไข
และ เฉลิมพล โตสารเดช, การศึกษาผลงาน
การออกแบบสถาปัตยกรรมของหลวงวิศาล
ศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา), ภาพลายเส้นที่
๙๘ หน้า ๒๑๙.

ภาพที่ ๗ : ซุ้มเสมาพระอุโบสถวัดอมรินทราราม

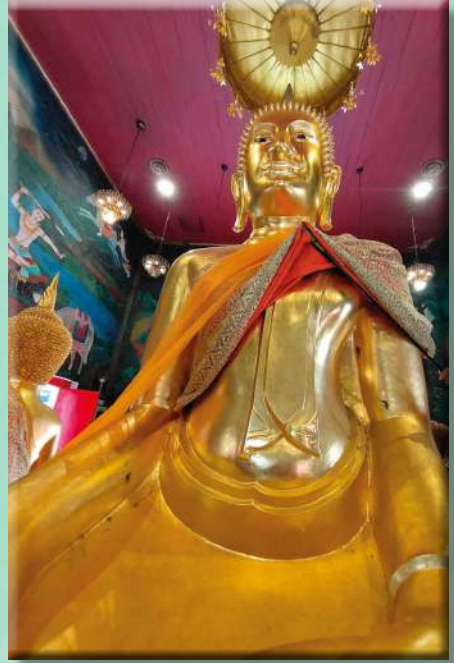
ภาพที่ ๘ : พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๙ : พระพุทธปฏิมาประธาน
ศิลปะรัตนโกสินทร์แบบอย่างศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ ๑๐ : หลวงพ่อโอสถ์น้อย

ภาพที่ ๑๑ : ราชละเอยดีที่ชายสังฆาฏิ
และเส้นขอบสง

ภาพที่ ๑๒ : พระมณฑปประดิษฐาน
รอยพระพุทธบาท

ภาพที่ ๑๓ : ภูเขาจำลอง (เขามอ)

ภาพที่ ๑๔ : ภายในพระมณฑปและการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

ภาพที่ ๑๕ : จิตรกรรมภาพพระพุทธเจ้าประทับภายในพระวิมาน

ภาพที่ ๑๖ : ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ประดับผนัง
พระมณฑป

ภาพที่ ๑๗ : รอยพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส

ภาพที่ ๑๘ : พระพุทธราย วัดอมรินทราราม

ภาพที่ ๑๙ : ประติมากรรมปูนต้ำภาพพระพุทธเจ้าขนาดข้างพระอัครสาวก

ภาพที่ ๒๐ : พระพุทธฉายวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

ภาคผนวก

เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดอมรินทราราม
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ผู้รับ สมาน ; ผู้เขียน

ผู้ตรวจ สมาน ผู้ทาม

ที่ ๑๕/๖๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

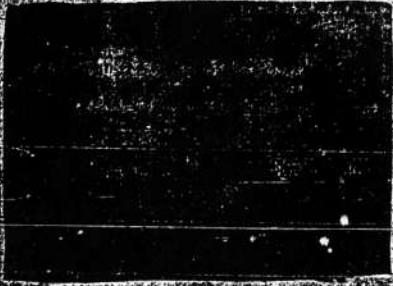
วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๐

ถึง เจ้าพระยาเสนาสุกิจฯ ศาลมณฑล ศาลจังหวัดเชียงใหม่

ในระหว่างวันที่ ๓๐-๓๑ มิถุนายน ๒๕๑๐ มีผู้ไปฟ้องร้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ เป็นที่เคารพและในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาล
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาล
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมเข้าขอเป็นเงิน ๕๐ บาท โดยฟ้องต่อศาล

ด้วยเหตุนี้

สมาน

(๑)

สืบเนาคำแปล, กรุงเทพฯ วันที่ ๓๓ กรกฎาคม ๒, ๑๑๖

รายงานการวิจัยที่ดินเค็มทางรถไฟพิเศษบุรีในจังหวัดสระบุรี
เทพา แลตามทางรถไฟ

เรียนมายังท่านเจ้ากรมรถไฟ กรุงเทพฯ

ในเวลาบ่ายข้าพเจ้าได้มาหาเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ที่ออฟฟิศกระทรวงมหาดม
การตามที่ได้ตกลงกันไว้

เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงกระทรวงมหาดมเวลาบ่าย ๒ โมงก็หาพบท่าน
เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ไม่ ข้าพเจ้าจึงได้ขอโทษคนที่กระทรวงนั้นพูดโทรศัพท์
ไปยังบ้านเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ด้วยความว่าข้าพเจ้าได้มาจากกรมรถไฟตามนัดหมาย
ของเจ้าคุณแล้ว ครั้นต่อมาอีกสักครู่หนึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงษ์จึงได้มีหนังสือ
ส่วนมายังราชเจ้าแห่งความว่ายังไม่สบายใจดี ขอให้ข้าพเจ้าไปยังบ้าน
ของท่านในวันอาทิตย์เวลาบ่าย ๓ โมง เพื่อจะไปตรวจดูที่ดิน

ครั้นถึงวันอาทิตย์ ที่ ๒๒ กรกฎาคม ข้าพเจ้าได้ไปหาท่านเจ้าพระยา
ภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงมหาดมเพื่อจะได้นำเรื่องที่ดินเค็มที่
เจ้าได้ชี้เขตที่ดินซึ่งต้องการให้ท่านดูแล้วท่านจึงพูดว่าท่านไม่ได้คิดเลยว่า
จะมากี่ไร่เพียงนี้ เป็นแต่ได้คิดว่าการรถไฟจะต้องการสำหรับทำทาง
รถไฟสายกลางเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงทอมว่าจะเป็นอย่างนั้นทำไมได้กรมรถไฟต้อง
การที่ดินลงไปจนกระทั่งจุดตลอด เพื่อจะวางทางอีกหลายสายสำหรับให้รถไฟ
ผ่านแลขยายผลกัน

(๑) ถ้าความประสงค์ของกรมรถไฟเป็นอย่างนี้ ท่านเจ้าพระยาภาสกรวงษ์
ทูลว่ากรมรถไฟจะคิดค่าที่ดินอย่างไรก็ได้โดยไม่มีปัญหาต่อไปอีกว่าจะ
ที่ดินแก่กรมรถไฟเปล่า ๆ ไม่ได้ เพราะที่ดินนั้นเป็นของราษฎรเป็นส่วนตัว
ของพระศาสนา เพราะฉะนั้นกรมรถไฟควรต้องเสียค่าเช่าไปเรื่อยหรือ
รายเดือนก็ได้ เพื่อจะได้เก็บเอาเงินนั้นไว้สำหรับแก้จุดต่อพระประสงค์
ยังมีซึ่งควรคิดแลกจ่าเป็นอื่น ๆ ที่จะเกิดขึ้น แลกกันที่เช่าเช่นนี้ก็เป็นการ
ถูกต้องพระศาสนา

(๒) ทูลไปอีกท่านเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ทูลว่าถ้ากรมรถไฟเอาที่ดินนั้นมา
หมดแล้วพระเจ้ายุทธิวงษ์ทรงหุดพระกรุณาอย่างไรได้ กรมรถไฟต้องทำ
ท่านว่าให้สักแห่งหนึ่งสำหรับกรมนี้เพราะเป็นการจำเป็นที่เดียว ฝ่ายพระสังฆราช

ก็คงมีทวน้ำแห่งหนึ่งด้วย ภูเขาที่ฝั่งคลองก็โต แต่ทวน้ำสำหรับพระเจ้า
 ลอยทวนนี้จะทำที่ฝั่งคลองไม่โตเพราะคลองที่นั่นแคบ ฝ่ายขอรื่น ๆ นี้จะ
 สักทกลงได้โดยง่ายแต่ ๒ ขอรื่น เป็นขอรื่น่าคู้ใ้ควมของทอมทกลงถนน

(เช่น) หลวงรดา

บัญชี ทรัพย์สินในหอ

(๖) หลังคามุงจาก
เครื่องทนาย (๗) หลังคามุงกระเบื้อง
(๘) หลังคามุงสังกะสี

ลำดับ	รายการทรัพย์สิน	เครื่องทนาย
๑	ศาลาที่พัก ๓ หลัง มีไม้สักประมาณ ๔ ตัน ไม่มีฝาหรือทนายมาก	๒,
๒	เรือนฝากระดาน ๓ หลัง วางตัวทำใหม่ ใช้ไม้ดีไม่มีเหล็กไม้เก่าบ้าง	๓,
๓	เรือนฝากระดาน ๕ หลัง มีไม้สักประมาณ ๔ ตัน รั้วทนายเหล็กเก่ามาก	๓,
๔	เรือนไม้ทนาย ๕ หลัง มีไม้สักประมาณ ๔ ตัน รั้วทนายเหล็กหรือไม้เก่ามาก	๒,
๕	เรือนไม้ทนาย ๓ หลัง มีไม้สัก หรือ ไม้ชิงชันเก่า รั้วทนายเหล็กหรือไม้	๓,
๖	โรงเรือ ๕ หลัง เครื่องไม้ไม่มีรั้วทนาย ไม้สักเก่ามาก	๑,
๗	โรงเรือเรือหมวก ๕ หลัง ไม่มีฝา พื้นฝากระดานเล็กไม่มีรั้วทนาย ไม้สัก	๑,
๘	โรงเรือหมวกชั้นเดียว ๕ หลัง ไม้สัก รั้วทนายเหล็กหรือไม้เก่ามาก	๓,
๙	โรงสังกะสี ๘ หลัง ไม่มีฝา มีพื้นทนาย ขอบช่อง หน้ากระจกการพัดพาทนายมาก	๓,
๑๐	ศาลา ๓ หลัง ไม่มีฝา พื้นฝากระดาน รั้วทนายเก่า	๓,
๑๑	ศาลาพัก ๓ หลัง ไม่มีฝา รั้วทนาย ไม้สักหรือไม้เก่ามาก	
๑๒	ศาลาพัก พื้นฝากระดาน รั้วทนาย ไม้สักหรือไม้เก่ามาก	

ฉบับที่	รายการ	เครื่องหมาย
๑๕	ศาลาธรรม ๓ หลัง ไม่มีฝาแก้มาก หิ้งคณบดีเล็กหรือ	ค,
๑๖	ศาลาหิ้งหิน ๓ หลัง ไม่มีฝาหิ้งคณ บดีแก้มาก	ข,
๑๗	ศาลาหิ้งแลศถาน ๓ หลัง ไม่มีฝาหิ้งค ณบดีแก้มาก	ข,
๑๘	ศาลาการแป็บญ ๗ หลัง มีหิ้งสังฆ ๔ ตาน ฝาหิ้งคณบดี	ข,
๑๙	ศาลาหิ้ง ๔ หลัง หิ้งแป็บญระทานเล็กไม่มี หิ้งคณบดีแก้มาก	ข,
๒๐	หิ้งแป็บญระทาน ๓ หลัง แผลก หิ้งคณ บดีแก้มาก	ข,
๒๑	หิ้งแป็บญระทาน ๓ หลัง คอหิ้งใหม่	ข,
๒๒	หิ้งแป็บญระทาน ๖ หลัง แผลก ๓ หลัง หิ้งคณบดีซ่อมมาก	ข,
๒๓	หิ้งแป็บญระทาน ๓ หลัง หิ้งคณบดีแก้มาก	ข,
๒๔	ศาลาหิ้ง ๓ หลัง ไม่มีฝา หิ้งคณบดีซ่อม มาก	ข,
๒๕	ศาลาธรรม ๓ หลัง หิ้งคณบดีแก้มาก	ข,
๒๖	พระอุโบสถเก่า ก่อขึ้นใหม่ หิ้ง กระเบื้องหน้า หิ้งคณบดีซ่อมมาก	ข,

รวม ๒๖ หลัง หิ้งคณบดีใหม่ ที่ต้องการ

พระบรมราชโองการ

กระทรวงโยธาธิการ

ที่ ๕๔
มว๗๖

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๒๓๗๖
ขอเดชะ: ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปก
กระหม่อม

ในขณะมีมีการจัดซื้อของอย่างหนึ่ง ใน
เรื่องจะซื้อที่วัดอมรินทากรมทำทางแคว
ที่ทุ่งกระดอพล้างเพชร์บุรี ที่หลวงวัดที่
ดินได้ทำกล่าวต่อพระหคณ: เจ้าอาวาส
ในการซื้อ: ใช้ที่ตกทอดแทนสิ่งที่เป็นส่ว
ขุดในพลากรณนั้น พระหคณ: เจ้าอาวาส
จะให้กรมวัดพลึงกลิ้งซื้อไว้แต่เดิมไว้
แต่เดิมนั้นใหม่ ในที่อื่นทั้งหมด
ที่พพทชเจ้าฟทรณาเหนดวังเกล้า,
ทำ สิ่งที่ปลุกสทั้งไว้แต่เดิมอันใหม่เป็น
ประใจเช่นนี้แก่พลากรณนักมนั้อย่างมาก คือ
ขุดแก่กับศาลาหุรตนั้นเป็นต้น แะ
อยู่ในแผนหรืออันที่พพทชเจ้าได้ทลเกล้า
ดทรงมาให้ทรงททขไว้แต่ลอองธุลีพระ
บาทด้วยนี้แล้ว เหน็ดวังเกล้า

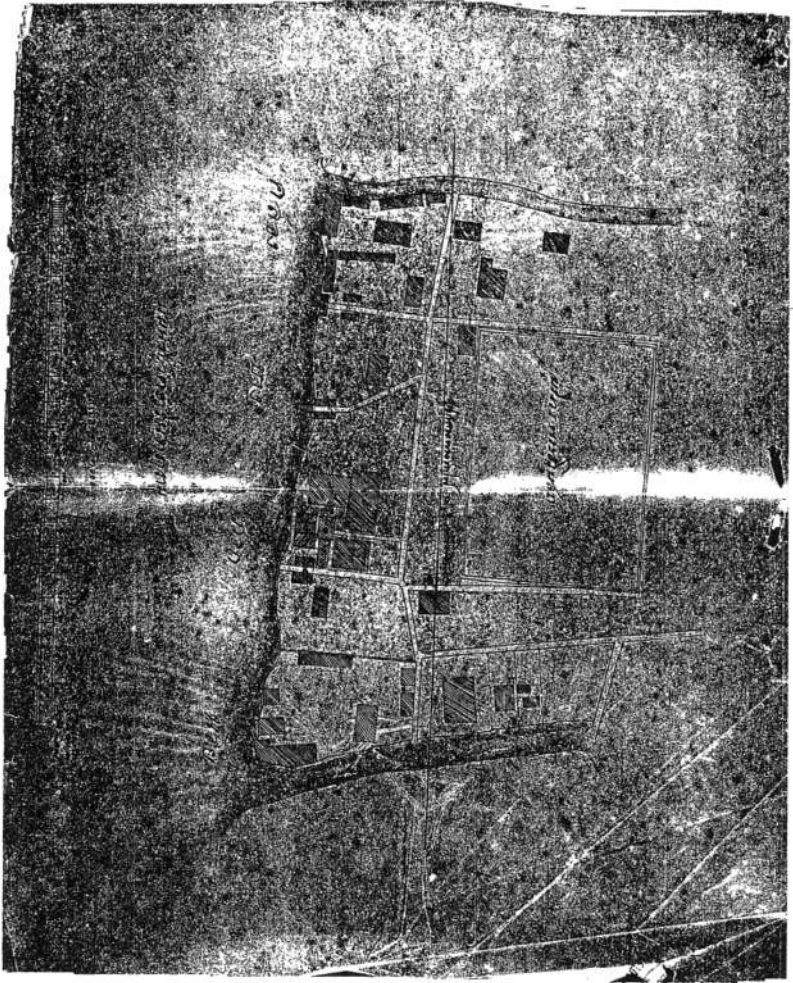

รอให้สิ่งหลวระตการณปรจักชที่หลว
 จัดที่เ็นไปตววการพรอมกันหิวัดลวมีน
 ทกทม ขัดมีหลวระตการณปรจักชได้
 ึ่งนทงทนท เท้าพมตลลวช เห็นท
 ลมคกรที่กรมรคไฟจ.ตลใช้ค้เทมีทค
 เสีอนทกชี่ กรมรคไฟจ.วมให้ก้เ็นอีก
 ปร:กทหนึ่ง ท่นก้ชี่สำหรับเสดร์พทช
 ต้เนินจ.ตลให้คงชือช่ นอททก๒ ร๒ชี่
 คจ.ตลลวได้โดยง่ย ความแจจ้ช่ใน
 สำเททงชานหลวระตการณปรจักชี่ ชี่
 ได้ทลเกส้า, อวชมมีจ้ช่แล้ว

ในข้อทำน้สำหรับเสดร์พทชต้เนิน
 ึ่งนทททมนี้ ไม่เ็นการสำคญอถ
 หนึ่งอถงใด ล้วมทม ๗ ึ่งเสดร์พทช
 ต้เนินคจ้ชี่นี้ กรมรคไฟจ.ร๒ชี่ชี่
 ในเวลชเสดร์พทชต้เนินให้เ็นการ
 สดวกได้โดยง่ย แต่ข้อห้จ.ให้เสดร์
 เที่ที่เ็นน้ ทาได้ชี่พชรมททม๒๓

(๒๐)

๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

กรมราชเลขา

พ.ศ. ๒๔๖๖

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๖๖

เจ้าตำกรมขนิษฐา ที่ ๕๕ ลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๖๖
 ความการขอรับเงินเรื่องอะไรในสัปดาห์ที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๖๖
 บุรี ข้าหลวงโศภนการขอเจ้าอาวาสในการที่จะใช้ราคาทดแทนสิ่งที่เป็นสมบัติ
 ในอารามนั้น เจ้าอาวาสจะโยกย้ายซึ่งถาวรไว้แต่เดิมนี้ใหม่ในที่อื่นทั้ง
 สมุด เห็นว่าสิ่งที่เป็นถาวรไว้แต่เดิมไม่แน่นอนประโยชน์มาก ถ้าจะกล่าว
 ทั้งหมดก็จะเสียเงินมาก โศภนการขออีก ก็จะทำให้เฉพาะแต่สิ่งซึ่งของกรม
 ขนิษฐาขอไม่ จึงโดยเหตุเจ้าพระยาภาสกรเห็นว่า กรมกรมขนิษฐา
 ขนาค่าที่ทุกสิ่งของมี กับทาน้ำซึ่งสำหรับเสด็จพระราชดำเนินท่องเที่ยว
 ในสถานที่นั้นกรมขนิษฐาไปจะรับจัดการ แต่ขอจะให้เสียค่าเช่าที่ดินนั้นไม่มีค่า
 มากที่จะตกลงได้ ขอพระราชทานเรียนพระบาทสมเด็จพระ

พระบาทสมเด็จพระ

หม่อมหลวง

ออกกรให้รับทราบอย่าง
 ออกมาตามพระเชษฐา และถ้า
 รัชกาลทรงเคยในหนังสือว่า
 รัชกาลในหนังสือว่า พอให้ตกลง
 รัชกาลตั้งมีสวนหรือสวนที่
 รัชกาลพอที่จะมีได้ รัชกาล
 กับของให้รับทราบเช่น
 รัชกาลพอที่จะมีสวนหรือสวนที่
 รัชกาลพอที่จะมีได้ รัชกาล
 รัชกาลพอที่จะมีสวนหรือสวนที่
 รัชกาลพอที่จะมีได้ รัชกาล
 รัชกาลพอที่จะมีสวนหรือสวนที่
 รัชกาลพอที่จะมีได้ รัชกาล

(สำเนาที่ ๑๓๕)

(เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๑๙๓๕)

วันที่ ๒๖ มีนาคม ๑๙๓๕

หม่อมราชวงศ์พรหมประสิทธิ์ เจริญพร
 ที่คุณทวดของกรมการ รือได้ทำในกฏของกรมการ
 กุศลการให้ทรงทราบ, ด้วยได้มีพระบรมราชโองการรับสั่งไว้
 กับข้าตมราชท เมื่อเสด็จทรงพระดำเนินมาทรงทราบ
 กับข้าตมราชท วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๑๙๑๕ ได้ทอด
 พระเนตรทอดพระเนตรเห็นพระโอบสภที่นั่น กับพระยาวิเศษ
 โสภโณดมเสนาบดีเสนาบดี ที่ถูกทรงพระดำเนิน
 ไปที่ตมราชทนั้น รับสั่งกับข้าตมราชท ว่าขอไว้ทรงเส
 ภาทำให้เรียบร้อย ปิดนี้กรมการที่ถึงมาส่งหม่อมเจ้า
 ที่ขอไว้คือคำสาละพานนิพนธ์ ๑ คำสาที่มณฑลราช
 ทวารโอบสภ ๑ คำสาหนังสือเป็นที่อาตมราชทที่โปรด กรม
 ธรรมการคตมาตั้ง สวดมนต์เสมอทุกขที่รับสั่งด้วย
 ไม่รู้เลขของเรื่องก็กลัวเรื่องอยู่ ทางสมเด็จพระเจ้า
 นมที่รับสั่ง ด้วยยกขึ้นมาอยู่ตมราชท เบียดเสียด
 กันอยู่นั้น ๒/๓๗ เหตุอันนี้รับสั่งให้รับสั่ง
 ไม่รู้เลขของเรื่องก็รับสั่งให้รับสั่ง
 ความควรเรียนต่อกรมการทุกท

รจนาพร ๗

(เซ็น) ทาสังวรราชประสิทธิ์

พ.ศ. ๒๓๓

วันที่ เมษมาสวันโกนสทรศก ๑๖

ถวายทานใน การเจ้านวังฯ เสด็จกรมขุน
สมเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ด้วยหม่อมราชวงศ์ทิพย์ทิพย์
อันเสด็จพร้อมกันด้วยหม่อมราชวงศ์ทิพย์
ภักดีพร้อมกันด้วยหม่อมราชวงศ์ทิพย์
สโรคน้องสาวของหม่อมราชวงศ์ทิพย์
ภักดีพร้อมกันด้วย

การที่ถวายทานใน การเจ้านวังฯ เสด็จกรมขุน
สมเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
กรมราชพิธีพร้อมกันด้วยหม่อมราชวงศ์ทิพย์
ทิพย์ แต่เป็นความประสงค์ของหม่อมราชวงศ์ทิพย์
ภักดีอันเสด็จพร้อมกันด้วยหม่อมราชวงศ์ทิพย์
สโรคน้องสาวของหม่อมราชวงศ์ทิพย์
ภักดี แต่เรื่องไปถวายทานใน การเจ้านวังฯ เสด็จกรมขุน
สมเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ อันเนื่องด้วย
การเจ้านวังฯ เสด็จกรมขุน
สมเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ด้วยพระกรุณาธิคุณ

สมเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

รับวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ ๑๑ ลงวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐

ว่าได้รับลิขิตหม่อมราชวงศ์ประจักษ์ เป็นกรเตือนขอพระมหากษัตริย์
 เรื่องเสนาศานุกิจมนตรี ที่ต้องซื้อตุ๊กตาทางรถไฟ ว่าใครซื้อให้กรมรถไฟ
 ขวัญรักษาก็ไม่ยอมรักษา เห็นว่าหัวไม้เหล็กกระเบื้องที่งิ้วน่าจะระอันตรายเสีย

พระวรวงศ์เธอ

หม่อมเทว

รับวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ ๑๑ ลงวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐

ที่ ๑๑/๒๕๕

วันที่ ๑๑/๑๒/๒๕๕๑

กระทรวงโยธาธิการ

วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๑

กราบทุก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมณฑลอมรรักษ์ ราช
เลขาบดี ทรงทราบฝ่าพระบาท

โดยพระหนังสือ ๕, ๕๔ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าองค์การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เกล้าฯ กระหม่อมขอกราบทุกขี้นแจ้งให้ทรงทราบฝ่าพระบาทว่า

ในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เฝ้าเกล้าฯ ได้แจ้งความต่อเจ้าพระ
ยาภาณุกรวงศ์ความความปรารถนาที่จะทำการบางอย่าง ซึ่งเป็นประโยชน์
จำเป็นแก่พระอาราม แต่เจ้าพระยาภาณุกรวงศ์มีความปรารถนาที่จะได้รับ
ผลประโยชน์เป็นอย่างอื่น ซึ่งความหมายไม่ทรงถนัด เฝ้าฯ จึงได้ทำรายน
งานกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเวียนพระราชนิธิโดยหนังสือ
ที่ ๕๔ ลงวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๑๙๘๘ แต่ยังไม่ได้รับพระราชนิธิ

พระราชนิธิยังไม่ เป็นแต่มีพระราชดำริว่าคงไม่เป็นการยากนัก
ใดในเวลานี้ กระทรวงโยธาธิการจะหักเงินส่วนหนึ่งให้ไว้แก่พระอารามแล้ว
ขอรับการปฏิสังขรณ์เท่านั้นก็ได้ เพราะฉะนั้นในกรณีเรื่องนี้ เฝ้าฯ จึงได้
เฝ้าเกล้าฯ ขอร้องให้กระทรวงธรรมการกล่าวกับกรมปฏิสังขรณ์วัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม

ควรมีการแล้วแต่จะโปรด

หม่อมหลวง...

เจ้าทำกรมขุนนิพนธ์ ที่ ๑๑

วันที่ ๑๙ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐๐

ลงวันที่ ๑๙ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐๐

ตอบเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระรัตนารามนั้น ว่าเดิมโคแจ้งความต่อ
เจ้าพระยาภาส ตามความปรารถนาที่จะทำการบางอย่าง แต่ความปรารถนา
ยังไม่ครบทั้งนี้ในข้อความกราบบังคมทูลขอขึ้นพระราชนิพนธ์ ยังหาได้รับ
พระราชทานพระราชนิพนธ์ไม่ เป็นแต่มีพระราชนิพนธ์แต่เพียงส่วนหนึ่ง
ที่ไม่ครบพระราชนิพนธ์ จึงจะขอรับพระราชทานเงินมอบให้กระทรวงธรรมการ
ดำเนินการปฏิสังขรณ์ตามพระกระแสพระบรมราชโองการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทนายเหตุ

ร.ม.ค.ส. ๕
สงวน

นางสาว
จันทนา

ที่ ๑๐.๑๓๖

ท.ค.ค.ค.ค.ค.ค.ค.

วันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๖

เรื่อง เจ้าพนักงานมหาดเล็ก
จดหมาย เลข ที่ ๑๑๕๔๘ ลงวันที่ ๑๖
เมษายน - เรื่อง ที่ ๑๑๕๔๘ มหาดเล็ก
ถูกทางรถไฟสายเพชรบุรี ซึ่งความบกพร่อง
ในทางรถไฟสายเพชรบุรี ซึ่งความบกพร่อง
ซึ่งถูกไฟไหม้ ในที่นี้ ถูกไฟไหม้ในที่นี้
ซึ่งถูกไฟไหม้ ในที่นี้ ถูกไฟไหม้ในที่นี้
ซึ่งถูกไฟไหม้ ในที่นี้ ถูกไฟไหม้ในที่นี้
ซึ่งถูกไฟไหม้ ในที่นี้ ถูกไฟไหม้ในที่นี้
ซึ่งถูกไฟไหม้ ในที่นี้ ถูกไฟไหม้ในที่นี้

ที่ ๑๓๑๕๒

กระทรวงไปรษณีย์

วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๖๓
 ของเดชะผู้ลือชื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระตำหนักแดงซึ่งได้ขยับไปปลูกไว้ที่วัด
 อมรินทร์ภวนามันหรือวัดกรุดไทรมณฑล ที่กรุงเทพฯ
 เฝ้าได้ให้ความตกลงกับกรมการไปรษณีย์
 เดชะผู้ลือชื่อหนึ่งแล้ว เพื่อจะได้ยกพระตำหนัก
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ขยับไป
 ขยับต่อไปหรือไม่ ได้รับพระกรุณาพระกรุณา
 มีรับว่าควรขยับแต่ไม่ใช่ในกำหนดนี้ที่กรม
 ไปรษณีย์ได้คิดไว้ให้คำเมื่อ ต่อมาส่งเวลาที่
 ความตกลงกรุดไทรมณฑลนี้ หม่อมเจ้าพระสรวง
 พระราชเสาวนีย์ได้มาตักเตือนให้ตามอยู่เดิม
 ว่าจะเป็นอย่างไร ที่กรุงเทพฯ เฝ้าได้ให้กรม
 ไปรษณีย์ประมาณการขยับจะต้องเสียเงิน
 ๖๕๐ บาท การขยับนี้ควรขยับแต่เดชะผู้
 ลือชื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่กรุงเทพฯ เฝ้า

ห.ป.

๓๐ เม.ย. ๒๔๖๓

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๓
 ณ วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๓
 กรมศิลปากร
 ใ้ความ
 อภิหาร
 ประกาศพร้อมพำนักแก่งซึ่งยกไปปลูกที่วัด

พระวชิระ กวณต์

หมายเหตุ

๑๕๔

ใบมอบหมาย
นางสาววิมลทิพย์ สารภี
ที่ ๑๐/๑๐๖๕

อนึ่งได้ส่งสารจากนางวิมลทิพย์ สารภี
มาขอไปเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษา
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑๐๖๕ ได้ส่งใบสมัคร
แล้ว ที่โรงเรียนสตรีศรีสุริยา
จังหวัดภูเก็ต พร้อมส่งเอกสาร
ที่วัดอมรินทร์ตามแบบที่ส่ง
มาให้แล้วด้วย ขอเรียน
ให้ท่านทราบด้วยดี
ในโอกาสต่อไป

กรมการปกครอง
กระทรวงมหาดไทย
ที่ ๑๓๑๑๓๐๐

กระทรวงโยธาธิการ
กรมการช่างโยธา

วันที่ ๑ ตุลาคม รักษาราชการ ๑๒๓

กราบหม่อม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ
ทรมายฝ่าพระบาท.

ตามลายพระหัตถ์ที่ ๑๒/๒๐๐ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม รักษาราชการ ๑๒๓ ว่าทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการจัดการซ่อมพระตำหนักแดงที่วัด
อมรินทร์พร้อมตามรายการประมาณของกรมโยธาแล้วนั้น

เกล้ากระหม่อมได้สั่งกรมโยธาให้จัดการซ่อมทำการแล้วเสร็จ
เรียบร้อยแล้ว ได้มอบส่งเจ้าหน้าที่เพื่อรับรักษาต่อไปด้วยแล้ว ถ้ามีโอกาส
อันควรขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรมายฝ่าของ
หม่อมพระบาทด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด.

หม่อม

45

(สำเนา) ที่ ๖๖๖๖

(รัยวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕)

วันที่ ๒๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๒๕

ข้าพเจ้าเงินสัมมรคนาบกวัดอมรินทราราม ขอประทานตำรับ
งานประจำศก ๒๒๗ ยื่นต่อท่านเจ้าพนักงาน ขอใ้คนำกราบเรียนท่าน
เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทราบ

ท่วยในศก ๒๒๗ เก็บเงินค่าที่ธรณีสงฆ์โคกค้ำแจ่ม ๒๕ ถึง
ศก ๒๒๗ มีตะ ๒๕๐ บาท รวม ๔ ปีเป็นเงิน ๙๖๐ บาท ใ้รับมอบ
เงินที่มีอยู่แต่เดิมจากอุมาสิกาเนยอีก ๕๕๕ บาท รวมเป็นเงิน
๑,๕๑๕ บาท และท่านพระครูปริยัติธรรมคุณาธาร เจ้าอาวาสวัดพระ
สงฆ์ในวัดธรรมด้วยสัมปยุตย์ทาบ ใ้ช้อกวัดอุประจันและมวิชาครุฑยี่
รวมโตเงิน ๓,๔๒๕ บาท ๒๕ สตางค์ ท่านเจ้าอาวาสธรรมด้วย
ข้าพเจ้าใ้จัดการสร้างและซ่อมสิ่งที่เป็นถาวรวัตถุขึ้นในวัด คือ

๑. ใ้สร้างถนนหิน ๒ สาย ๆ หนึ่งข้างกำแพงแก้วพระอุโบ
สถยาว ๒๐ วา กว้าง ๔ ศอก อีกสายหนึ่งตรงหน้าพระอุโบสถยาว
๕ เส้น ๒ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ ศอก โยกปูนสีเ็นสี

๒. สร้างกุฏิ ๓ หลัง ๆ หนึ่งยาว ๕ วา ๑ ศอก กว้าง
๑ ศอกคืบ ๔ ท้องชั้นเดียวมุงด้วยกระเบื้องดิน อีก ๒ หลังทำเป็น
๒ ชั้น หลังหนึ่งยาว ๓ วา ๑ คืบ กว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ๒ ท้อง
อีกหลังหนึ่งยาว ๒ วา ๓ ศอก ๑ คืบ กว้าง ๒ วา ๒ ท้อง มุงด้วย
กระเบื้องไม้

๓. สร้างศาลาที่หน้าศาลกการแปริณ ๒ หลัง ๆ ๑
มุงสังกะสีไม้ฝาอีกใ้สร้างศาลาหลังหนึ่งใ้สัมปยุตย์ทาบทำถาวร
เวลากวามุ้ให้ทาน อีกหลังหนึ่ง ๑ ท้องมุงสังกะสีฝาอบ

๔ ไก่ปิ้งสีจขรณภูมิเก่า ๒ ทดจี้ ๆ ละเท่ากันยาว ๒ วา
๒ ศอก กว้าง ๙ ศอก ๑ คืบ ๕ หอง มุงด้วยกระเบื้องดิน

๕ ปญีสจขรณภูมิแถวของเก่า ๓ แถว ๆ ละ ๑๐ หองยาว
๒๒ วา ๑ ศอก กว้าง ๙ ศอก ๑ คืบ มีระเบียบงตหน้า ๑ คำนกวาง
๔ ศอกเป็นการแล้วเสร็จบริบูรณ์

ส่วนการขมยจ่ายเงินในการนี้ ไค้ใช้ในทุนที่เรียรายไค้เงิน
๓,๔๕๕ บาท ๒๕ สตางค์ และยั้งไม่พอ ค้องจ่ายเงินค่าที่ขรณีสงรฟ
เพิ่มเติมอีก ๕๔๕ บาท คงเหลือเงินค่าที่ขรณีสงรฟอยู่ ๔๐๐ บาทถ้วน
สำหรับจะไค้เอาไว้ใช้ในศก ๒๕๕ ถ่อไป

อนึ่งการทำบุญสาครนวิคในศก ๒๕๓ นี้ ไค้ทำการวิสาขบูชา
ตามประทีปโคมไฟต่าง ๆ สัมปยุรมย์ทำยไค้มีศรทษาทำเทียนรุ่งมาจุ
ในการวิสาขบูชานี้ประมาณ ๒๐๐ เกมเศษ แล้วยไค้มีขกมญูเรียราย
สัมปยุรมย์ทำยมากชพระเจคียกราย และทำการกลองถวยาอาหาร
นิคฆมาครแก่พระสงสรที่จวัด ก็มีไค้มีขกมญูเรียรายสัมปยุรมย์ทำยถวยา
สลาภภัคัรพระสงสรที่จวัดอีกคยว ครนนี้เมื่อวันเขาปริมทรมาไค้ถวยา
ย้าจำนำทรมา และมีพระชรรวมเทศนา และถวยาอาหารนิคฆมาคร
แก่พระสงสรทุก ๆ วันพระ ครมไค้โรมาศระหว่างเข้าทรมา

ก็การทวงญูให้ทาน และการก่อสร้างปญีสจขรณที่ไค้สำเร็จ
ยลไปแล้วยก็จกรายเวียนมาข้างต้นนี้ ก็โดยขอไค้รบถ่านจกถ่านเจ้าถา
วาศคู้เป็นประจวน ไค้มีขกมญูเรียรายและจก็การไค้ยแข็งแรง ทร
สงสรและสัมปยุรมย์ทำยก็จมีใจอินคมีศรทษาช่วยกันชอกวักคู้บริจัน และ
บริจกกรทศบช่วยเหลือไค้ยเกินกว่าคจ คจจแจ้งในมาญูเรียรายที่ขรณีสงรฟ

ทรัพย์สินของส่วนราชการอันมีความสำคัญ

ควรมิควรและควรแก้ไข

(ลงชื่อ) นายสี มรรคนายกวิเทศมนตรี

(ลงนาม) พระครูปริยัติธรรมมคณาสาร

 กระทรวงการ
 วันที่ ๑ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิศิษฏ์วงศ์อิศร ของประทาน
 กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมทอมรพันธ์ กราบเข้า
 พระบาท

ด้วงเงินลิ้มรจนายกวิกรมวินทราราม ขึ้นรายงานการเก็บ
 ผลประโยชน์บำรุงอารามจำนวนศก ๖๖ ความว่า เก็บค่าเช่าที่ธรณี
 สังกัดเงิน ๙๖๐ บาท กับผู้มีศรัทธาโดยบริจาคเงิน ๓,๔๖๔ บาท
 ๖๔ สดางค์ เงินเหลือมาแต่ศกก่อนเงิน ๘๘๔ บาท รวมทั้งสิ้นเงิน
 ๕,๖๐๘ บาท ๖๔ สดางค์ ได้จัดการสร้างถนน ๒ สาย สร้างกุฏิ
 ๓ ทลึงกับศาลาหน้าการเปรียญ ๒ ทลึง กับซ่อมกุฏิเก่า ๒ ทลึง และ
 กุฏิแถว ๓ แถว ๆ ละ ๑๐ ห้อง รวมจำบทังสิ้นเงิน ๕,๕๕๖ บาท
 ๖๔ สดางค์ ทักจำบทแล้วคงเหลือเงิน ๕๐๐ บาท แะจัดอยู่ในสำเนา
 รายงานและบัญชีรายนามผู้มีบริจาคศรัทธา ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูล
 เกล้า ว่า ความมาพร้อมกันหนังสือฉบับนี้แล้ว

ดามีโอกาสอันควร ขอเข้าพระบาทใต้ไปรภักษาความขึ้นกราบ
 บังคมทูลพระกรุณา ความเข้าของธุลีพระบาท แลวแก่พระหฤ
 ษณาไปรภักเกล้า ฯ

ควบคุมควบคุมควบคุม ไปรภักเกล้า

(สำเนา) ที่ ๓, ๑๙๕

กระทรวงโยธาธิการ

วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

เรียนมายังเจ้าพระยาทิศธรรม... (ส่วนนี้ถูกบดบังด้วยคราบหมึก)
 คอยเรื่องที่ดินวัดอมรินทรวรวิหาร... (ส่วนนี้ถูกบดบังด้วยคราบหมึก)
 เศียรบุรีนั้น มีสิ่งที่ไม่ถูกต้องแล้วแต่ก่อนมากมายหลายอย่าง... (ส่วนนี้ถูกบดบังด้วยคราบหมึก)
 โทมมไม่สู้จะเป็นประโยชน์แก่พระอารามโดยมาก... (ส่วนนี้ถูกบดบังด้วยคราบหมึก)
 ภายพระราชคณะผู้ตรวจวัดในการที่จะรื้อย้ายที่ดินให้เป็นประโยชน์แก่พระ
 อารามเป็นอย่างอื่น ท่านพระราชคณะผู้ตรวจพระอารามไม่ยอมรับแต่
 สักอย่างเดียว จะให้รื้ออาคารก่อสร้างเก่าไปปลูกใหม่ทั้งหมด

ข้าพเจ้าเห็นว่า ราคาที่จะเสียต้องเสียในการรื้อของเก่าไปปลูกใหม่
 นั้นมีใช้น้อย แลราคาเป็นอันมากนั้นจะไม่เป็นประโยชน์แก่พระอาราม ท่าน
 คงจะพิจารณาเห็นได้ตามแผนที่ย่างงานตรวจวัดก่อสร้างในที่นี้ ซึ่งข้าพเจ้า
 ได้ส่งมาให้ท่านนี้ด้วยแล้วข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าจะทำแต่สิ่งที่ย่าไม่มีประโยชน์
 แก่พระอารามเป็นการแลกเปลี่ยนของเก่า คงจะได้ของที่ดีกว่าเก่าเป็น
 อันมาก ในการนี้ดูเหมือนว่าที่วัดจะมีที่ดินที่ว่างอยู่แล้ว โดยข้าพเจ้าได้
 รับหนังสือของท่านถามมาแต่ก่อนครั้งหนึ่งแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าสิ่งที่จะปลูก
 สร้างใช้ใหม่นั้น ๔ อย่าง คือการเปรียญโรงเรียน โรงเรียน ศาลาน้ำ ถาด
 เหนือมณฑล ขอบพระทานความแฉะนำมาให้ทราบ จากกระทรวงธรรมการจะ
 มีประสงค์เพียงไร จะได้อาคารที่จะปลูกสร้างให้ใกล้เคียงตามความประสงค์

ควรมิตรแล้วแต่ไป

(ลงนาม) น.ส. ท. น. ส. (ส่วนนี้ถูกบดบังด้วยคราบหมึก)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์ต่ออายุหนังสือทรงคุณค่า
เรื่อง โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

นายสวนมหาดเล็กแต่ง

พุทธศักราช ๒๔๗๐

โคลงขอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

นายสวนมหาดเล็กแต่ง

แจกในการกฐินพระราชทาน

มหาอำมาตย์โท เจ้าพระยาสุรประดิษฐ์สุนทรฤชาชัย

สมุหพระนครบาล

ณวัดไพชยนต์พลเสพย์

จังหวัดพระประแดง

พระพุทธศักราช ๒๔๗๐

โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒนาการ

คำอธิบาย

โคลงขอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีเรื่องนี้ ปรากฏว่านายสวนมหาดเล็กเป็นผู้แต่ง สังเกตคำสามวรรคเข้าใจว่าแต่งถวาย เป็นหนังสือที่นับถือกันว่าแต่งดี ยกย่องว่าเป็นโคลงตำราเรื่อง ๑ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องพระราชวิจารณ์ ทรงค้นหนังสือเก่าสอบเรื่องพงศาวดารครั้งกรุงธนบุรี ได้ข้อสำคัญในโคลงขอพระเกียรติของนายสวนเรื่องนหลายเรื่อง ดูเหมือนได้ทรงอ้างไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ ทรงสรรเสริญโคลงเรื่องนี้ว่ามีประโยชน์ในทางความรู้ โยราศคดีด้วย เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าควรจะพิมพ์รักษาไว้ มิให้สูญเสีย

๑๙.

โคลงขอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

๑ นายสวนมหาดเล็กเจ้า แดงเรืองราชศรีสวัสดิ์ ถวายต่างขมปรัตน์ ภุมวารเคอนแก้ว	จอมกษัตริย์ กราบเกล้า มาลย์มาศ สืบชนเถาะตรี ฯ
๒ บังคมขจรชัยไท พระบันนอยชยายศ ขอแดงนิพนธ์พน ไว้พระเกียรติท่อมหล้า	ทรงทศ ธรรมนา ยอดฟ้า เฉลิมขาท พระเอย โลกเหลือของภายุญ ฯ
๓ ขนุพระภูวนาดเกล้า ทรงฤทธิเทโชชาญ พระสตีวิทยาญาณ ทรงสมาธิขุญญาณ	จักรพาฬ เชียวพัน ขยันยอด ชนแซ แหล่งหล้าฤาเสมอ ฯ

๔	เสมือองคหรรักษ์เรือง	รงค์ทร
	ถล่องพาหนะครุฑ	สู่หล้า
	ฎาจรจากเกษียรสมุทร	มาทวิป น้แซ
	เนอหน่อพทพวงศักลา	ก่อสร้างโพธิญาณ ฯ
๕	พระตรีญาณประเวศ์ควัย	นรชน
	เห็นทกซ์เมทน้กล	แต่ชัว
	ยลสาสนพระพทพล	ไวร่อย
	หวังช่วยเชิดชปล้า	ปลกให้คิงเกษม ฯ
๖	จึงยกพยหยาดรข้าม	กั้นคาร ชเลนา
	จรจากจันทบูรสถาน	ท่านไท
	สถิตอนนควินราญ	อวิราช
	หวังสาสนสมบรมให้	เทพสร้องสตุคิ ฯ
๗	ฝูงทวยราชฎรทั้ง	พลฐา
	มาพงขารมมา	มากพร้อม
	รักค้อยถนอมขา	ทการาช
	ขาทพระเปนมกฏย้อม	โลกให้คินเกษม ฯ

๘ พระการุณภาพเลี้ยง
 ทั่วทิศทีศาชน
 โดยมีวิทยาคน
 เติมแต่งเต็มขนาดย่อม

๙ แม่พระจักรวรรดิเจ้า
 ไข่เสด็จสู่สถาน
 หม่นวาทระลาญ
 เพศภูคาหารก

๑๐ พระมามอบชีพอัน
 ขวยโภชนทานอติศ
 ขเนกบริจาคนิตย
 ธรณิศหาวกไหวไหว

๑๑ พระคุณขเนกเจ้า
 ยกหม่นรชนช
 ทรงธรรมิกราชทร
 เยนมกุฏแก่นไท้

พลพล
 ชนพร้อม
 ชยนิ่ง
 ยกชนควรวุาน ๗

จักรพาฬ
 ทั
 ทน
 ลาชัพ
 ก่อนสิ้นสุทธา ๗

ชีพิต
 ทั่วไค้
 สนของสาส นานา
 เชิดชชมผล ๗

สยมภ
 ชัพไว้
 ตราโลก
 ทั่วท้าวฤาเสมอ ๗

๑๒ ฝั่งแห่งฐานที่ตั้ง
ให้สถิตถาวรไป

กัลปาวสานใน
อนันตวันอันเกล้า

๑๓ เมืองเก่าครุฑคว้ย
พงผ่านผักไหมหัน
กองกอบขอกุศภสวรรค์
ครนพระมาสถิตพัน

๑๔ ภูมสถานทีสถิตไท้
พ่างพิษณกรรมชำนาญ
ราชวังมขวิมาน
เรือนรัตนซ้ายขวากว้าง

๑๕ มีฉนวนขนานน้ำพ่วง
เป็นที่ลานสมรแล
โรงทองพระลานแค
โรงพระอาภรณ์ธา

ภูมไชย
ทรายเท้า
ฉรณิศ
ตรีสร้างเวียงสถาน ฯ

รนามวัน
แหกขัน
เนียรชีพ
กลับแล้วผ่องใส ฯ

ไชยสถาน
เขกสร้าง
มุลเกิด มีนา
เพยบพนภวกล ฯ

ชนัดแพ
ล่อฟ้า
คุดง่าน พระเอย
รารอฤาถง ฯ

๑๖ โรงสรรพยทอไว้

โรงอศวกเขนทรา

โรงสุธรรมพิพากษา

โรงพระโสดนแผ้ว

๑๗ พระคลังทวาทศถวัน

สมบัตติเหมือขมามี

ศาลามาตยมนตร

ทิมกระท่อมพลล้อม

๑๘ ข้อมค้ายคเขื่อนชั้น

ในนอกวังเวียงสถาน

หอรววิชัยชาญ

สยสรรพาวอไว้

๑๙ กุดจเรอเทพแท้

ฤาวิษณุกรมปลิศ

ถ่อมถวายพระบรมสิทธิ์

เลอวิไลยงามหล้า

คัสตรา

เพริศแพรว

คคิราษ ฎวแซ

โรคให้มลายหาย ๗

โรคี

มากพร้อม

เตรียมเพา

รอรวิรวังใน ๗

ปรากการ

ท่านไท

เรียงรอย

ผดัยเบองบทศรี ๗

นฤมิต

จากฟ้า

ทรงเคช

เลิศล้ำบุญสนอง ๗

๒๐ มีคชกิริณิศแก้ว

รอยว่าอินทรอวยลง

มีสินธพชาติพงศ์

มีมุขมนตรีไค

๒๑ มีอคเรศฝ้ายซ้าย

หม่อมพระสนมองค์

ย่อมเฝ้าชัตติยพงศ์

โลกเลงสมรภูมิ

๒๒ แต่ละองค์ทรงภาคยเพียง พิมพ์สวรรค์ แลฤ

ฤว่าจันทร์แจ่มวิไล

วิมลमुखมณีน

ศกกลักษณวิไลยไล

๒๓ มาทลถนอมบาทไท

ศกจคารวราย

ลอมจันทร์พิมลหมาย

จันทร์แจ่มจอมภพหล้า

เศวตวงศ์

สุไท

ชัตติยอาสน์

พากฟ้าฤาเสมอ ๗

ขวามง

อ่อนพริ้ม

เมืองออก

ถ่มถ่มเททรวง ๗

พิมพ์สวรรค์ แลฤ

สุไท

ฉายเฉิด ฉมना

เลื่อนฟ้ามาคิน ๗

ขจรขาย

เรือพา

หมดเมฆ

เลิศล้วนควรรชม ๗

๒๔ มินรวรวิศโรอง

วรวรปสันทรภำ

ฐุเฉลิมภษฐำนขำ

เป็นที่สขเขษมชวรวง

๒๕ มโหรีเชิงมำนแม่น

เป็นที่นฤคินทร์ยิน

ทั้งอัยสรเทวินทร์

เหมือนจะส้ออกขำ

๒๖ เจ้ายั่วสัท้าวทำน

นักรพคมิพระสนมนาม

เฉลิมผลของพระโษษฐุตาม

ชาวชแม่แลถำนถำน

๒๗ ฝ่ายหม่มชมาศยเฝ้า

ชาญกิจชาญรงคชาญ

สมุทกลาโหมหาญ

นายกยกพจนถำน

ระบำขำ

เรือขวรวง

เรือภษ

พริ้งพริ้มเพราไสว ๗

พิณอินทร์

ยั่วล่ำ

ชัยถ่อ ถนอมนา

แซกขำนำเขษม ๗

สง่างาม

สัถวัน

กิจราช

ล่อล่อมรวังองค์ ๗

ยริบาล

เลิศถำน

หาญยิ่ง

ถดถยชขวรวงความ ๗

<p>๒๘ จัตุสดมภ์เทศลวัน หกเหล่าอาสาสนาม แปดตำรวจรวดเร็วตาม มหากเล็กชาววังแพรว</p>	<p>รัชชอนาม แก้วนแกลัว กมลราช พริ้งพริ้อมรวังวัง ๗</p>
<p>๒๙ นักองค์รามนเรศแม่น เปนขันกัมพูชา นักพาทลหะมหา มาฟังขจรช้อย</p>	<p>รามา ใช้น้อย อปรราช เขมรแซ ชนเฝ้าขจรช้อย ๗</p>
<p>๓๐ แยกชวาวรเทศทั้ง จีนฝรั่งลันคา ลาวมอญย้อมถนอมช พระกรรณเณอเกล้า</p>	<p>มลายู ทายเฝ้า วรบาท พระนา กล่อมเลี้ยงควรรฐาน ๗</p>
<p>๓๑ ล้วนหม่พยุหยศหัย้อม ทกหมวดทกกระทรวงทรง คุณวุฒวิทยาคง ย้อมชเนนควาเของ</p>	<p>ยัณรงค์ ฤทธิเรือง ทนศาสตร์ ทำไ้ฤฎาเสมอ ๗</p>

๓๒	พลหาญหาญมहिทธิห้าว	รณรงค์
	ชัยสิทธิฤทธาตรง	ต่อสู้
	ปรายเนียรชีวิตวงศ์	อริราช
	พระเกียรติยศไกร	ท่วมฟ้าดินเส้าทอน ฯ
๓๓	พระเศษานภาพัน	พงศ์กษัตริย์
	ควรแก่เศวตฉัตรรัตน์	เรือฟ้า
	เป็นหลักโลกคมศักดิ์	ใจโลก
	ด้วยบุรพขารมั่งกล้า	กว่ากล้ากล้าแข็ง ฯ
๓๔	ใครอาจอาคมตั้ง	ตัวผจญ ไต้ฤ
	พ่ายพระกศัลพล	ทั่วท้าว
	ปรายคาถาเชกขน	ภักธิบู ขัวแซ
	สมบัติสมบรม์คำ	แก่นฟ้ามาปาน ฯ
๓๕	ใครที่โมหมักใหม่	สเทือนฤทธิ
	รอขว่าเวรตามปลิด	ชีพม้วย
	ที่แข่งแข่งอิทธิฤทธิ	ภูวนาด
	ข่มมระยับด้วย	ขึ้นเกล้าธรณี ฯ

๓๖	ปางเมืองนครราชคบุรี	ทิวปทุมสูติ
	ก่อพิภพการยทุธ	คึกครื้น
	พระยกพยุหุรค	ราญราย
	น้อยไทยเลี้ยงใหญ่ล้าง	ชัพสันสุญหาย ฯ
๓๗	ปางป่าตลิวุตรเจ้า	นัครา
	แจ่งพยศเคชา	บันเกล้า
	ทรนงคึกคึกหังการ	เกกเก่ง อยู่แฮ
	ยังไบนอมประนตเข้า	สู่เอนมขมมาลัย ฯ
๓๘	ยกพยุหยาตรเยอง	บทธวี
	กึ่งพระกฤษณทวี	โลกัน
	พลหาญหันมหิทธิมิ	ฤทธิภาพ
	ทลวงล่องเขตนครปลัน	ไล่ล้วยทลวยไป ฯ
๓๙	เจ้าป่าตลิวุตรนั้น	อัยรา ชัยเอย
	ไปสถิตเทพาพา	พวกแพ
	หันเข้าพงตนา	ทัพเล่า
	ทัพราชวีรยบแห้ว	แขกม้วยเมืองทลาย ฯ

๕๐ ings กอพยพเจ้า
 พญาแขกเกรงขามมี
 มาถวายกับยศวรี
 พระประธานอภัยให้

๕๑ ปางสว่างคยเรศร้าย
 พุทธยตรละพททกิจ
 ทศิลทจวิตติจ
 เสด็จปราบสัตว์บาปแล้ว

๕๒ แล้วฉลองพุทธธาคู่แท้
 สโมสรบรรพชิต
 พระอวยชนนทศ
 มีมหรศพช้อย

๕๓ เมืองชัยที่ร่วมร้าย
 พ่ายพระเศษคุณปาง
 กลับน้อมศิโรตมางค
 มาภักดิ์เป็นทหารด้วย

ทานี
 สั่งให้
 มาลัยมิ่ง เมืองนา
 กลับเลี้ยงเป็นเฉลิม ฯ

รวงงผิด
 ก่อเกล้า
 ฆาราช
 ฟอกพินศาสนา ฯ

สุจริต
 ใช้น้อย
 ทานทั่ว
 ชนช้อยชนเชนม ฯ

เวียงสว่างค
 ชัมม้วย
 มาเล่า
 อยุ่ไต่ยาทของสุ ฯ

๕๔ ปางป่าตลิลิตรทั้ง
นัครราชสีมาหมาง

ถ้าแต่หม่ทหารกลาง
ก็จะมิชยแก่ข้า

๕๕ พระเห็นพลพระห้าว
เกรงราษฎรจะลาญ
จึงเสด็จณคัยการ

หวังปราชหวังกรณุกว้ย

๕๖ ครนกับเตจรายท้ว
หม่มมาตยเปรมปรคี
บ้ำเห็นจพระพลท้ว
ทรวัยกองโกยให้

๕๗ ทหารเอกพระมอขหม่น
ตามทศวีโทเชก
ขนานนามย่อมอติเรก
ทั้งราชินิกุลไท้

เวียงสว่างค
บันหล้า

หมวดหนึ่ง กัก
คักเสียนสยบเสียง ฯ

เหลือหาญ
ชีพม้วย

รงค์รวค รงษ์บ้แซ
กัณทรวงถวิล ฯ

อิรณ

ท้วไค้

ทกเมือ

ทกเดยวโดยทวัง ฯ

เมองเอก

ส่งให้

กำแห่ง มีนา

เชกสร้างตามขบวร ฯ

๔๘ เจ้าคารานเวศเรอง

ทรงพระกรุณาปลด
ครองปาศลียตรทรง
ตั้งพระหฤทัยไว้

๔๙ เจ้าพระยาอนุชิตเชอ

ครองพิษณโลกา
เจ้าพระยาพิชัยรา
ครองสวรรคโลกแก้ว

๕๐ เจ้าพระยาอนุรักษเรอง

ครองนครสวรรคผศ
ฤทธิจะประมาณสศ
เจ้าพระยาสรรคทแก้ว

๕๑ บำเหน็จตำแหน่งน้อย
พระไปรดประทานสถาน
เปนพระยาพระหลวงทหาร
เมืองเอกโตทวีให้

รวีวงศ์

ไปรดให้
ฉนวนิศ
ท่านตั้งตามสถาน ฯ

อาสา
เพริศแพ้ว
ชาชอ ภาแห
ผ่องน้ำใจวิไล ฯ

รงค์ทร
ผาศแก้ว
คำร่า ถึงฤ
ไปรดให้เมืองสรรค ฯ

พอประมาณ ก็ที่
ที่ใด
ในนอก
ครอบเลี้ยงประชาชน ฯ

๕๒	◎ ประมวณนัคเระศแคว้น	อโยธยา
	หนฝ่ายไต่เห็นอมา	ท่วนทั้ง
	ร้อยสี่วิรสธา	พรทิว สถานแฮ
	พระมอขมาตยไปคัง	แตงไว้เปนเฉลิม ฯ
๕๓	◎ นานาประเทศชน	ยังหลาย
	เปนทูลทางถวาย	คอกไม้
	หิรัญรัตนทองพราย	สรรพสิ่ง มานา
	ทั้งพระยาไพร่ไพร่	มอขเกล้าศักดิ์ ฯ
๕๔	◎ ตานนคเระศเจ้า	นครา
	ส่งสุวรรณขมขมา	กรายเกล้า
	น้อมถวายขมขโยธยา	ภูวนาด
	กลวรกภกคเจ้า	สู่เิงอมขทมูล ฯ
๕๕	◎ กรุงศรีสัตนาคนเจ้า	กรุงกษัตริย์
	ทรงพระสุพรรณบัตร	ขอร้อน
	น้อมถวายขมขประท	นมาศ มานา
	มาฟังขารมตอน	คตรายรอนเชื้อญ ฯ

๕๖	ท้าวทวนค์เรศน์อ้อม	พนมกร.
	ทรงสุวรรณมาลัยจร	จรถเกล้า
	มาถวายขบถวอ	วรวาธ
	ถ้วนอัญญาทิดเข้า	นอบน้อมสทกั ๑
๕๗	พระเคี้ยวบุญลากไถ่ยง	ประชากร
	เป็นขีตุมมาตร	ทั่วหล้า
	เป็นเจ้าของและครูสอน	สั่งโลก
	เป็นสุขทุกถ้วนหน้า	นิกรทั้งชายหญิง ๑
๕๘	เป็นที่พำนักถ้วน	นรชน
	เป็นที่กรวดมน	ยากไร้
	เป็นที่สั่งสัตว์กล	เมืองโมกข์
	เป็นที่พวยปยุ่นให้	ทั่วหน้าเมืองเขษม ๑
๕๙	พระยลพลหนักแน่น	พสุธา
	ขยายยักันครามา	ใหม่สร้าง
	เทียมสรวงขริสธา	พรทั่ว สถานเฮย
	มหรคพครบสิ่งสร้าง	หลากเหล่านางรอลอง ๑

๖๐ แล้วให้ประลองศาสตร์ถ้วน ขวรวหาญ

สารคชคชสารผสาน

แก้วนกล้ำ

ม้าทวนค่อทวนทาน

แทงร้อ รำแซ

ม้าครบกคลิกกระบี่ม้า

วังมาพนนเร็ว ฯ

๖๑ พลหาญเป็นค้เข้า

ผชัยหาญ

โหมชกครกโครมทยาน

ชู้ค้

เคยหักอวีราญ

เร็วรวค

นสิร์ค่อริ

ไไขแพ้อเสมอ ฯ

๖๒ เสโลหค่อโล้ห่เลียว

ประลองเชิง

พลคาบสองมือถเกิง

ค่อล้

ค่างมีฤทธิ์แรงเวิง

สูรยั้ง ขยั้นแซ

โถมฟาดคัสตราหัย

ผค้เหล้นเปนเฉลิม ฯ

๖๓ คายคังคังโคคคัน

จขยันแรง

แขกกระบี่ค้ำแขงแขง

แข่งเหล้น

กระบี่ค่อกระบี่แทง

ฟนฟาด กันนา

ทวนค่อทวนตันตัน

สัสคขยัน ฯ

๒๒๒

๖๔ ๐ พลง้าวกวักง้าว
พิภกแลคควรชาม
หม่คยของค้อคยของตาม
เหล็กลักก็เหล็กลักนี้ไม

๖๕ ๐ ส่องมือพลทอกหง้าม
ทอกกขิงขิงฮาตม้เงิน
ทอกค้คละค้เกณท์
ค้กฤชฎทมิป่องข้อง

๖๖ ๐ สักสันฮาวฮสัน
มวยหมคจคณญมอ
มวยหญิงยั้งหญิงญา
เคียนคาคค้ถันคน

๖๗ ๐ มวยเตยก็ค้อเตย
เหมือนแต่่ากยกบักค
พงเห็นพ้องขัต
สันฤทธิแวงโรยคร้าน

งอนงาม
พรั้นไล่
ขวรไล่ กัณนา
ค้อไม้กกลางสนาม ๗

ทอกเขน
จ้อจ้อง
กะค้ กัณนา
ขัดเหล็กล้นหล่ายกล ๗

ขวรถอ
หมค้หมัน
ชายเปรี๊ยบ เส่มอแซ
แปลกของขวรชาย๗

คมรัก
แก้งจ้าน
ยังเกิด มีแฮ
ชอดหน้าตาหมอง ๗

- ๒๘ เสรีการสยมโกชให้ รางวัล
 ทั่วทุกคนครันครัน แต่ได้
 สามวันบริจาคนั้น ทานทั่ว ชนนา
 สรรพสิ่งสรรพค่าให้ ทั่วแท้ไทยทาน ฯ
- ๒๙ พระทานผู้ได้ยอม ทำบุญ
 ย่อมแผ่กุศลรณ ส่งไท้
 เป็นเนืองนิตยสน ทรสรร เสริญนา
 พระจะสุขสวัสดิ์ได้ ยึดแท้ตามผล ฯ
- ๓๐ จะภียโยภาพด้วย ปรีชาญ
 ทรายตรัสโพธิญาณราญ ยาปแคล้ว
 จะเรื่องเกียรติพิศาล สดโลก
 ทั่วขรพขารมีแกล้ว เลิศล้ำแดนไตร ฯ
- ๓๑ ขอพรพระพุทธร้อง สัพัญญ
 จงแผ่พระเศษช ย่นเกล้า
 ทรายเสรีจโพธิญาณทรู ทราโลก
 กิตต์เจษญจันธเข้า สู้ห้องนฤพาน ฯ

๗๒ ขอบรกรรมเจ้าช่วย
แปดหมื่นสี่หมื่นพัน
พระไตรปิฎกพลัน
ให้พระบัญญัติ

๗๓ ขอบรพทศบุตรผู้
เชอทัสทศศีลทรง
ให้พระบริบาลคง
ไหลหลังโศกแหล่งวัน

๗๔ ขอบรประเมศวรเจ้า
ทรงอาสน์อศกแดน
เชิญช่วยบพิตรแสน
เลงทีพนัยนกล้า

๗๕ ขอบรทริรักษเวร
ภูฤทธิพิงฤทธิมา
ปราบมารหม่ประจา
ให้ประสิทธิชัยให้

ณชมธรรม
ชองช
สิงสู่ พระนา
ตรัสรู้ ถ้องถวิล ฯ

พทศพงศ์
ถ้องถ้วน
ฉวนิศ ยินนา
สู่ไถนิจกาล ฯ

อมรแมน
ฟากฟ้า
สามารถ
แหล่งล้วนชวนเห็น ฯ

จักรา วุชเอย
แก่ไท้
มิตรราช
คักเสียนสยบแสนย ฯ

- ๗๐ ขอปรมลลิตาสน์ท้าว
ให้พระศรีกายง
พระชนมย์คยาวคง
ให้อัยสรสนมเฝ้า
- ๗๑ ขอพรวเทวราชไท้
นำเควคกญชวรวิ
ให้ครยทศสารสรวิ
เปนชำนินาคให้
- ๗๒ ขอพรวลาหกไท้
ให้คักตามระคยค
อย่าให้ผิกระคก
ให้รายฎรอยู่ชรวง
- ๗๓ ขอพรวเทวท่านท้าว
พาพิตร้าเพยพา
ขอพรพระคงคา
อย่ามากอย่าน้อยให้
- ทรงหงส์
อย่าเศร้า
พันชวย
นักร้อยพันทิว ๆ
เทวกรรม
สัทธิ
มาลี พระนา
ชนท้าวชมเชยม ๆ
เทวบุตร
คิต้อง
เทอนแอก
แซ่ชรวงเย็นเชยม ๆ
วาตา
ชนไท้
กระแสดสมทร์
โกลชนนั้พองาม ๆ

๘๐ ขอพรยมเวศ์เวียง
เชือกพันยันธา

ช่วยขจัดหม้โรธธา
ให้ รนพระนครชั้น

๘๑ ขอพรจัตโลกท้าว
มาช่วยบริรักษ์สถาน

อย่าให้สัควายปพาน
สถาวรวัดคนให้

๘๒ สิ้นสุนทรพจนข้า
ยังขาดกมลความแฝง
หากมีภักดิ์แสดง
ควรมีควรรำอ้าง

๘๓ คิคด้วยสรวิตด้วย
คุณพระปกกระหม่อมชู
หาสิ่งจะสนองภ
จึงแต่งตามขบวรต้อง

วโรคมา พยพเช
วอนัน
น้ราช
กวาคร้ายขจายเข็ญ ๑

ยวิบาล
ท่านไท้
เวียงราช
ขึ้นเกล้าพุลเชษม ๑
ขจายแจง

อຍ່ข้าง
โดยเลศ
ผิดเพี้ยนอภัยขอ ๑

กตัญญู
ชนชรวง
ธรสศ สนองนา
เรองไว้เป็นเฉลิม ๑

๘๔	หวังให้กลบุตรเขย	อนาคต
	ให้ปรากฏเกียรติยศ	ขึ้นเกล้า
	ไต่ยลแต่สตั้มพจน์	ราวเรื่อง สนั่นองนา
	ก็จะสาธการเข้า	คำชี้ชมผล ฯ
๘๕	จะแถลงพากขวากยั้ง	ขบวรฉันท
	ลิลิตกาพย์วิสรร	ชง่ายพร้อง
	เพลงยาวกิลเออคน	โลงลอก คีนา
	เรื่องสี่ใหญ่โคลงคล้อง	ชอขถ้อยขบวรความ ฯ

จบบริบูรณ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์ต่ออายุหนังสือทรงคุณค่า

เรื่อง กรมพระราชวังหลัง

โดย กรมศิลปากร พุทธศักราช ๒๕๐๙

เรื่อง กรมพระราชวังหลัง

จัดพิมพ์เป็นบรรณาการในงานบำเพ็ญกุศล
ฉลองอายุครบรอบ ๗๕ ปีบริบูรณ์

ของ

พระปรีชาเฉลิม (ตिलกะเถระ)

(ม.ล. ยิ้ม ปาลกะวงศ์)

ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี

วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

112-116 ถนนบริพัตร ตำรวจราชบุรี พระนคร โทร. 810541

นายชวน ศรสงคราม ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา 2509

คำนำ

เนื่องในโอกาสที่คณะศิษยานุศิษย์จะจัดงานบำเพ็ญกุศลศพของวันเกิด และอายุครบ ๗๕ ปีบริบูรณ์ของ พระปรีชาเฉลิม ติลกะเถาะ เจ้าอาวาส วัดเฉลิมพระเกียรติ กำหนดงานวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ พระปรีชาเฉลิม ได้แจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง กรมพระราชวังหลัง เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงานนี้ กรมศิลปากร ยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้

เรื่อง กรมพระราชวังหลัง นี้ พระยาสาเกตกิจประมวล (ม.ล. แปก เส็นวงศ์) เป็นผู้รวบรวมหลักฐานและบันทึกเรื่องราวไว้ พระปรีชาเฉลิม (ม.ล. ยัม ปาลกะวงศ์) ได้ขอต้นฉบับมาจากทายาท แล้วมอบให้นายยัม บัณฑิตทางกูร เป็นผู้เรียบเรียง และตรวจสอดบหาหลักฐานเพิ่มเติม นายยัม บัณฑิตทางกูร เรียบเรียงเสร็จแล้ว ได้มอบต้นฉบับเรื่องให้แก่กองวรรณคดีและประวัติ-

ศาสตร์ เพื่อตรวจสอบอีกชั้นหนึ่ง แลจะอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลจิตของท่านนี้ ขอ
จงเป็นปัจจัยให้ พระปรีชาเฉลิม ผู้มีจิตศรัทธาจัดพิมพ์
หนังสือแจกจ่ายเผยแพร่ ได้ประดังแต่ความดีเจริญ
รุ่งเรืองในพระบวรศาสดาที่ยั่งยืนชั่วนิรันดร์เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕

พระปรีชาเฉลิม (ติลกะเถระ)

ประวัติ

พระปรีชาเฉลิม (ม.ถ. ยัม ปาดกะวงค์) ฉายา
คิตโก เป็นบุตรหม่อมราชวงศ์มงคล ปาดกะวงค์ มารดา
ชื่อ แฉ่ง ปาดกะวงค์ ณ อยุธยา บ้านคำบดวัดชดอ
อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี เกิดวันพุธ แรม ๕ ค่ำ
เดือน ๕ ปีมะเสาะ ตรงกับวันที่ ๓๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

อุปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔
ณ วัดเกิด อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พระนันทวิริยะ
(คิสุตฺตสุโต โพร) ครังยังเป็นพระครูนนทปรีชา วัดไชย-
พฤกษ์มาตา จังหวัดนนทบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๔๕๘
สอบนักธรรมชั้นตรีได้ ในสนามมณฑลกรุงเทพฯ ณ วัด
ราชบพิธ จังหวัดพระนคร พ.ศ. ๒๔๖๑ สอบนักธรรมชั้นโท
ได้ในสนามหลวง ณ วัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดพระนคร

ตำแหน่งหน้าที่และภาระงาน

งานปกครอง

- พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นผู้ช่วยผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดเกต
- พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเกต
- พ.ศ. ๒๔๖๒ (๑๖ พฤศจิกายน) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดเกต
- พ.ศ. ๒๔๖๘ (๘ พฤศจิกายน) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูศักดิ์านนทมนั (ราชทินนามเป็นพระราชสมัคในรัชกาลที่ ๖) ได้รับพระราชทานพัดยศพุทธทาสพนแพแดงต่วนบักดิน เจ้าอาวาสวัดเกต
- พ.ศ. ๒๔๖๘ (๒ กรกฎาคม) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตำบลบางขนุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
- พ.ศ. ๒๔๗๓ (๑๕ กรกฎาคม) ย้ายจากวัดเกตมาเป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติและเมือวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๓ เป็นผู้รั้ง

[๕]

ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอเมืองนนทบุรี ออก
ตำแหน่งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๗๒ (๖ พฤศจิกายน) ได้รับพระราชทานตั้งมณ-
ศักดิ์เป็น พระครูปริชาเนติม เจ้าอาวาส
ชั้นตรีและเป็นที่เจ้าคณะอำเภอเมืองนนทบุรี
ออกตำแหน่งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๗๕ (๒๔ มิถุนายน) ได้รับตราตั้งอุปชฌายะ
(ประเภทวิสัยสามัญ)

พ.ศ. ๒๔๗๗ (๑๒ เมษายน) เป็นผู้รับตำแหน่งรองเจ้า
คณะจังหวัดนนทบุรี

พ.ศ. ๒๔๗๙ (๒๓ กรกฎาคม) ทรงพระกรุณาโปรด
ให้เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี (๑
มีนาคม) รับพระราชทานพัดยศพุทธศาดพัน
กัณเฑาะว์ดัดบัว บัณฑิต ไบใหญ่ เดือน
ตำแหน่งเป็นที่เจ้าอาวาสชั้นเอก

พ.ศ. ๒๔๘๕ (๑๑ กันยายน) ทรงพระกรุณาโปรดให้
เป็นเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี เป็ดยนพัดยศ

เป็นพดัยอดรูปผู้ฆ่าอินทด้ลบั้ตใจกลาง
เจ้าคณะจังหวัดชนเอก

พ.ศ. ๒๔๘๔ (๕ ธันวาคม) ได้รับพระราชทานสัญญา
บัตรสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ที่พระ
ปรีชาเฉลิม รับพระราชทานพดัยศัพดีแฉก
หนาราคูเด็กบกดนดาน และดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติตลอดมาจน
บัดนี้

งานศึกษา

พ.ศ. ๒๔๕๘—๒๔๗๔ เป็นครูสอนนักเรียน
พ.ศ. ๒๔๖๘—๒๔๗๖ เป็นกรรมการตรวจประโยค น.ช. ตวี
และ น.ช. โท ในสนามหลวง และ
สนามสาธา
พ.ศ. ๒๔๗๓ จัดตั้งโรงเรียนธรรมและบาลีชนใน
พระอารามนและได้ทำการสอนตลอด
มา

[๓]

พ.ศ. ๒๔๗๗

เป็นผู้^๒อำนวยการ^๑ศึกษาประจำจังหวัด
นนทบุรี ของมหาวิทยาลัยวิชา
และเป็นผู้^๒อำนวยการ^๑สอบธรรมสนาม
หลวง ในคณะอำเภอเมืองนนทบุรี
ตลอดมา อนึ่งเมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง
เจ้าคณะจังหวัด ได้เป็นผู้^๒อำนวยการ^๑
สอบธรรมของสนามหลวงทุกชนทว
จังหวัดนนทบุรี และอำนวยการ
ตรวจประโยค น.ธ. ครี และ ธ.ศ. ครี
ทั้งจังหวัด ที่พระอารามน

งานสาธารณูปการ

พ.ศ. ๒๔๗๘

(๑๖ กันยายน) เป็นกรรมการตั้ง
องค์การสาธารณูปการ จังหวัด
นนทบุรี และคงดำรงตำแหน่ง
ตลอดมา

พ.ศ. ๒๔๗๕

(๑๖ พฤษภาคม) งานนได้ทำเป็น
พิเศษ คือรับเป็นสมาชิกสภาเทศบาล

[๘]

ไทย ตำแหน่งกิตติมศักดิ์ โดยได้
บริจาคเงิน ๕,๐๐๐ บาท ตั้งเป็นทุน
บำรุงเตียงคนไข้อนาถาในโรงพยาบาล
บาดจุพาดงกรณ์ ๓ เคียง
ได้จัดสร้างโรงเรียนภาษาไทยชั้น
๑ หัด ได้เปิดทำการสอนชั้น ป. ๑
ถึง ป. ๔ และบคนได้เปิดสอนถึง
ป. ๗ แล้ว

พ.ศ. ๒๔๙๗

ลำดับสกุล

พระปรีชาเฉลิม (ม.ด. ยิ้ม ปาลกะวงศ์)

กรมพระราชวังหลัง —|— เจ้าครอกข้างใน

|
กรมหมื่นนราเทเวศร์

|
ม.จ. กระต่าย

—|—
หม่อมกฤษณ์

|
ม.ร.ว. มงคล

—|—
คุณแฉ่ง

|
ม.ด. ยิ้ม ปาลกะวงศ์

พระปรีชาเฉลิม (ตืดกะเถระ)

สารบัญ

คำนำ	หน้า [๑]
ประวัติพระปรีชาเฉลิม (ม.ล. ยิ้ม ปาลกะวงศ์)	„ ก.
เรื่องกรมพระราชวังหลัง	„ ๑
พระกำเนิดและการศึกษา	„ ๔
ทรงสถาปนาเป็นกรมพระราชวังหลัง	„ ๕
ราชการสงคราม	„ ๖
พระกรณียกิจด้านพระศาสนา ศิลป และวรรณคดี	„ ๑๓
พระโอรสและพระธิดา	„ ๑๕
พระโอรสและพระธิดา ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี และพระอินทรรักษา พระองค์อื่น ๆ	
พระองค์ที่ ๒ (เจ้าฟ้ากรมหลวงชิวิเสศดิษฐ์)	„ ๑๘
พระองค์ที่ ๓ (เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทวี)	„ ๑๘
พระองค์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าหญิงทองคำ)	„ ๒๐

ภาคผนวก

อธิบายคำว่า กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

(กรมพระราชวังหลัง)

หน้า ๒๓

เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลที่ ๓

,, ๒๓

พระราชวังหลัง

,, ๓๐

เรื่อง กรมพระราชวังหลัง

เดิมในแผ่นดินพระเจ้าเสือ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์ที่ ๒๘ ในกรุงศรีอยุธยา พระองค์มีพระราชโอรส
๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าเพชร
ซึ่งต่อมา เสด็จพระราชอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวร
พระองค์น้อยทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าพร เสด็จพระราชอิสริย-
ยศเป็นกรมพระราชวังหลัง เรียกกันว่า พระบิณฑูรน้อย

เจ้าฟ้าเพชรมีข้าหลวงเดิมคน ๓ ชื่อ นายซ้าย ๆ ผู้
นภายหลังตั้งเป็นที่ พระยาภคตาโหมราชเสนา อธิบดีกรม
ภคตาโหมฝ่ายพระราชวังบวร (๑) ท่านผู้นั้นชื่อว่าตงบ้านเรือน
อยู่ที่ตรงวัดร้าง วัดกษัตราาราม กรุงเก่า และท่านมีบุตร
ชายคนโต นามว่า เต็ม ซึ่งภายหลังได้เป็นขุนนางที่
พระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย ฝ่ายพระ
ราชวังบวร ในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์

(๑) ตำแหน่งนี้ ถ้าเทียบกับของวังหลวง ก็ได้แก่เจ้าพระยามหาเสนา
ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาฝ่ายทหาร

พระอินทร์รักษา (เต็ม หรือ หม่อมเต็ม) เป็น
พระภักดีสามเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ (สามเด็จ
เจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี) มีพระโอรสธิดา ๔
พระองค์

- (๑) เจ้าฟ้า กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์
- (๒) เจ้าฟ้า กรมหลวงชิเบศวร์ดิษฐ์
- (๓) เจ้าฟ้า กรมหลวงนรินทรณ์
- (๔) เจ้าฟ้าหญิงทองคำ

ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี
สมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ (สามเด็จเจ้าฟ้า กรม
พระยาเทพสุดาวดี) ท่านได้พาพระโอรสธิดาออกจากที่
ซ่อนหนีพม่าตงมายังกรุงธนบุรี ในฐานะที่ท่านทรงเป็นผู้คุณ
เคยกับสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี จึงได้นำพระธิดา
(เจ้าฟ้าหญิงทองคำ) ถวายตัวทำราชการฝ่ายในในพระ
ราชวังหลวง แล้วได้นำพระโอรส ๓ พระองค์ ถวายตัว
ทำราชการเป็นมหาดเล็กหลวง สมเด็จพระเจ้าตากสิน
กรุงธนบุรี ได้พระราชทานที่บ้าน ตำบลบ้านปูน ให้เป็นที่อยู่

ชาคัย บ้านปูนนภายหลังเรียกว่า ด่วนดินจี่ และต่อมาเป็น
พระราชวังหลัง (๒)

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระพี่นางเธอ
พระองค์ใหญ่ ผู้เป็นพระชายาพระอินทรวรक्षा (หม่อมเต็ม)
ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาควดี ในสมัยนั้น
คนส่วนมาก มักออกพระนามว่า “สมเด็จพระพี่นางเธอ
พระองค์ใหญ่” บ้าง “สมเด็จพระตำหนักเขียว” (เพราะ
พระองค์ประทับอยู่พระตำหนักฝากระดานทาสีเขียว) บ้าง

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาควดี ได้ทรง
สถาปนาวัดบางหว้าใหญ่ ทรงปรับปรุงใหม่ทั่วทั้งพระ
อาราม แล้วได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า วัดระฆัง
โฆสิตาราม พระองค์ทรงดำรงพระชนมายุมาจนทรงชรา
ภาพ และสิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒
वेदा ๔.๐๐ น ปีมะแม จ.ศ. ๑๑๖๑ (พ.ศ. ๒๓๔๒) รวม
พระชนมายุ ๗๐ ปีเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ
ราชทานโกศแปดเหลี่ยม ยอดทรงมณฑปหุ้มทองคำ จำ

(๒) ดุตุำนานวังหลัง ซึ่งได้ตีพิมพ์ไว้ข้างท้ายหนังสือนี้

หัตถ์ถายกุนัน แล้วพระราชทานเพลิง ณ เมรุท้องสนาม
หลวง

พระกำเนิดและการศึกษา

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี และ
พระอินทรรักษา (หม่อมเสม) ทรงมีพระโอรสองค์ใหญ่
พระนามเดิมว่า ทองอิน ทรงมีพระประสูติกาด เมื่อวันที่
จันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวดอัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘
(พ.ศ. ๒๒๘๘) ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ พระองค์ทรง
ผนวชและจำพรรษา เฝ้าเรียนในสำนักพระอาจารย์ทอง
อธิการวัดท่าทราย ปากคลองตะเคียน ริมคลองคูจาม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี พระองค์ได้ถวายตัวทำ
ราชการเป็นมหาดเล็กหลวง เป็นมหาดหลวงฤๅชนายเวร ถึง
ปีชวดโทศก จ.ศ. ๑๓๔๒ ได้เลื่อนเป็นพระยาสุริยภัก

ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา คักดินา ๓๐,๐๐๐ ไร่
 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยยศอย่างเจ้าพระยา มี
 เสด็จกระบี่ คณัทนา พานหมาก กระโถน แต่ด้นทองคำ
 หงส์ กับมีแคร่กษัตริย์คานกันแซงเศย มีบโชนแห่หน้า
 ๕๐ คู่

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาพระราชวงศานุวงศ์ ใน
 ปีชวด จักรวรรดิ จ.ศ. ๓๑๔๔ โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระ
 พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าทองอิน ซึ่งเป็นพระชายาศรีอภัย
 ขนเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหมอดวงอนุรักษ
 เทเวศร์ พระราชทานเครื่องสูง ๓ ชั้น คันประดับมุก เรือ
 ดิงเหล็ก ๑ เป็นพระเกียรติยศ

ทรงสถาปนา เป็นกรมพระราชราชวังหลัง

ต่อมาในปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๓๑๔๗ เมื่อขณะกัก
 พม่าซึ่งยกมาเป็นศึกใหญ่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมอดวง
 อนุรักษเทเวศร์ มีความชอบรบชนะพม่าที่ยกตงมาทางฝ่าย

เห็นขอ จึงทรงสถาปนาเดือนชนเป็นส้มเค็ดฯ เจ้าฟ้า กรม
 พระอนุรักษ์เทเวศร์ ดำรงพระเกียรติยศในทักกรมพระราชวัง
 บวรสถานพิมุข รับพระบัญชาตามแบบอย่างกรมพระราช
 วังหลังแต่ก่อน (๑)

ราชการสงคราม

กรมพระราชวังหลังได้ทรงรับราชการทัพเป็นครั้ง
 ถ้ำคัญ ๆ ๒ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ เมื่อปีชวดโทศก จ.ศ. ๓๑๔๒ ส้มเค็ด
 พระเจ้าตากดินกรุงธนบุรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 รับตั้งให้หาพระยากำแหงสงคราม (บุญชู) ผู้สำเร็จราชการ
 เมืองนครราชสีมา ลงมารับราชการในหน้าที่พระยาเดโชชัย
 ท้ายน้ำ จางวางกรมอาสาหอกเหล่าในกรุงธนบุรี แล้วทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังหลัง แต่ครั้ง
 ยังกองดำรงตำแหน่ง หลวงฤทธิชัยเวร ย้ายไปเป็น

(๑) ดูเรื่องกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งกลับมาตีพิมพ์ไว้ข้างท้าย
 หนังสืออื่น

ผู้สำเร็จราชการเมื่อนครราชธานี ทรงมีบรรดาศักดิ์เป็นที่
พระยาสุริยอภัย

ครั้งที่ ๒ เมื่อยุครุงชนบุรีเกิดจลาจล ถึงวัน
อังคารแรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๔๔
พระยารัตนบุรีกับกรมขุนอนุรักษ์สงคราม พระเจ้า
หลานเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี และพระยา
มหาเสนาได้รวมพลมาจะเข้าจับพระยาสุริยอภัย ๆ ได้
ป้องกันจนเต็มกำลังความสามารถ และได้ให้นายทัพนาย
กองรักษากรุงธนบุรีไว้โดยอย่างมั่นคง เพื่อรอคอยเจ้าพระยา
มหากษัตริย์ศึก

ครั้น ณ วันเสาร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด
จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๔๔ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕
เวลาเช้า ๒ โมง^(๑) เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จมา
ถึงท่าวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) ประทับ ณ พลับพลา
ยกริมฝั่งหน้าตะวันออก ซึ่งพระยาสุริยอภัยให้ปลูกไว้

(๑) ต่อมาภายหลังทางราชการให้ถือวันนี้เป็นวันที่ระลึกมหาจักรี (ดู
หมายกำหนดการของกระทรวงวัง ลงวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ.
๒๔๖๖)

รบเด็จ พระยาศรีขอมยกได้แต่งเรือพระที่นั่งกราบอันเป็น
 เรือต้น พร้อมด้วยเรือนำตามเด็จ รบเด็จก็ทำหน้าที่
 พดบพตามัน แดงเชิญเด็จตั้งเรือพระที่นั่งข้ามฟากไป
 เข้าพระราชวัง เด็จจนประทับ ณ ศาลาถุกชุมมหาดไทย
 ข้าราชการทั้งหลายก็มาเฝ้ากราบถวายบังคม ครั้นเด็จท้าว
 พระยามุขมนตรีกวัดวิชาดี แดงราชครูทั้งหลาย ก็พร้อมกัน
 กราบทูลถึงวอนอัญเชิญเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้น
 ครองพิภพเด็งด้วยรักราชบัลลังก์ด้วยราชย์ดำรงแผ่นดินสืบมา

ครั้งที่ ๓ เมื่อมีมะเด็งตีปดศก จ.ศ. ๑๑๔๘ พม่า
 ยกทัพมาหลายทาง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ กรม
 พระราชวังหลัง เป็นแม่ทัพยกไปทางเหนือ ให้เจ้าฟ้า
 กรมหลวงนรินทรเทวีเป็นปลัดทัพ ให้เจ้าพระยามหา
 เสดนา (ปลัด) ที่สมุหพระกลาโหม เป็นทัพหน้า ให้เจ้าพระยา
 พระคลัง (หน บุญ—หุดง) กับพระยาอุไทยธรรม (บุญนาค)
 เป็นแม่ทัพปีกซ้ายปีกขวา พร้อมด้วยพลนิกายยกไปรบพม่า
 ณ ด่านเมืองนครสวรรค์ (ที่ปากน้ำโพ) กรมพระราชวัง
 หลังทรงยกทัพไปตีพม่าเข้าศึกแตกหนีไปสิ้น เมื่อ ณ วัน

อาทิตย์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเด็ง ด้ปีตศกนนั้นเวตา
๑ โมงเช้า

ครั้งที่ ๕ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พม่า
ยกทัพเข้ามาทางเมืองเหนือ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สมเด็จพระราชวงศ์บรมมหาสุริยดิงหนาท ยกทัพขึ้นไป
ปราบพม่าซำคัก ครั้นเสด็จไปถึงเมืองเถิน ทรงพระประ-
ชวรพระโรคขัดพระบังคลเบา จะเสด็จขึ้นไปทรงบ้องกัน
เมืองเชียงใหม่ได้ จึงต้องทรงพักรักษาพระองค์อยู่ที่เมือง
เถิน และโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังหลังเสด็จขึ้นไป
ปราบพม่าซำคักแทนพระองค์ จึงกรมพระราชวังหลังได้
พระบัญชาดำรัสตั้งให้พระยาเด่นนาคร (ทองอิน) เป็นทัพ
หน้าที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เป็นทัพหน้าที่ ๒
พระองค์ท่านเป็นทัพหลวง เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาเป็น
ทัพหลัง เมื่อทรงจัดพลพร้อมแล้ว ทรงยกทัพระดมพลเข้า
ตีพม่าซำคักที่ดอมเมืองเชียงใหม่แตกหนีไปสิ้น แล้วเสด็จ
กลับลงมาเข้าพยานาตสมเด็จพระราชวงศ์บรมมหาสุ-
ริยดิงหนาท ที่เมืองเถิน ครั้นแล้วยกทัพกลับลงมากรุงเทพฯ

เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๆ มีพระราชดำรัสถามว่า “วังหลังเธอยกขนไปตั้งอายพม่าที่ล้อมเมืองเชียงใหม่หนีไปแล้ว เหตุใดเธอจึงไม่ติดตามจับอายพม่า เธอเพิกเฉยให้ข้าศึกหนีรอดไปได้ เธอมีความผิดต่อบทพระอัยการศึกหรือไม่” กรมพระราชวังหลังจึงกราบบังคมทูลว่า “พระราชอาญาเป็นต้นเกล้า ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่า ขอที่ไม่ติดตามพม่านั้นจะขอรับพระราชอาญาตามโทษานุโทษ ด้วยตั้งใจรับลงมารักษาพยาบาลกรมพระราชวังบวร ส่วนเรื่องการติดตามพม่านั้นเป็นหน้าที่ของแม่ทัพนายกอง ฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง พระพุทธเจ้าข้าขอเดชะ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงพระสรวล แต่มีพระราชดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นนักพันโทษครังที่ ๕ เมื่อบชวดฉก จ.ศ. ๑๑๒๒ มีข่าวว่ากองทัพพม่ายกเข้ามาทางเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชายเขตแดนพระราชอาณาจักร แต่ในกาลนั้น สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตแล้ว จึงกรมพระราชวังหลัง

อดองพระเดชพระคุณมาได้ ๒๕ ปีแล้ว และกรมพระราช-
 วงษ์บวรก็ได้ตั้งสวรรคตแล้ว ทุกวันพระมหากษัตริย์คุณ
 ทรงพระชราภาพมากแล้ว ทงซาพระพุทธรเจ้ากชราภาพมาก
 แล้วด้วย เพราะฉะนั้นขอพระราชทานพระบรมไต่ทรง
 พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นเป็นพระมหา
 ออุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และทรงสถาปนา
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเดชาบุรุษ ขึ้น
 เป็นพระบิณฑุรน้อย เหมือนอย่างพระราชประเพณีใน
 แผ่นดินขุนหลวงเดื่อ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 สถาปนา เจ้าฟ้าเพชร เป็นพระมหาออุปราช กรมพระราช
 วงษ์บวรสถานมงคล ซึ่งเรียกว่า พระบิณฑุรใหญ่ และ
 ให้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าพร เป็นพระบิณฑุรน้อย เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงทราบพระเจดนาถ
 เสนอนนเดือกทรงพอพระราชหฤทัย แต่ยังมีทนต์ทรงจัด
 ทำไปแต่อย่างไรไม่ ต่อมาไม่ช้ากรมพระราชวังหลังก็ได้ตั้ง
 ทวงคค

นอกจากนี้ ในยามเมื่อมีศึกสงครามเกิดขึ้น หาก
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จมเด็จพระราชวัง
บวรราชเจ้าเด็จในงานพระราชสงคราม กรมพระราชวัง
หลังก็ทรงกระทำหน้าที่รักษาพระนครไว้ได้ โดยเรียบร้อย
เสมอมา

พระกรณียกิจ

ด้านพระศาสนา ศิลป และวรรณคดี

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระยาดำรงราชานุภาพพรัด
เดาไว้ในคำนำหนังสือด้ามกอกว่า "มีคำบอกเดาเด้ากันว่า
เมื่อในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มีพระราชดำริสั่งให้แปลหนังสือพงศาวดารจีนเป็นภาษา
ไทย ๒ เรื่อง คือเรื่องไซ่ฮั่นเรื่อง ๑ เรื่องด้ามกอกเรื่อง ๑
โปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระราชวังหลัง
ทรงอำนาจการแปลเรื่องไซ่ฮั่น และให้เจ้าพระยาพระคลัง
(หน) อำนาจการแปลเรื่องด้ามกอก"

อีกตอนหนึ่งครัดเดาไว้ว่า "ถึงรัชกาลที่ ๒ เมื่อ
พ.ศ. ๒๓๖๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ

ให้แปลเรื่องโดยคกอกเวียง ๑ แต่ปรากฏนามผู้รับสั่งให้
 เป็นพนักงานแปล ถ้วนผู้คัดตั้ง และทรงความตำรา
 ถึง ๑๒ คน คือ กรมหมื่นนเรศวโรทัย ๑ เจ้าพระยาวงศา-
 สุรศักดิ์ ๑ เจ้าพระยาขรรค์ไชยศรี ๑ พระยาโชฎ๊กราชเศรษฐี ๑
 พระทองดี ๑ จมื่นไวยวรนาถ ๑ นายเจ้าเรศ ๑ นาย
 เจ้าอาวุธ ๑ หลวงดิชิตปรีชา ๑ หลวงวิเชียรปรีชา ๑
 หลวงญาณปรีชา ๑ ขุนมหาสิทธิโฆหาร ๑”

กรมพระราชวังหลังได้ทรงสถาปนาและบูรณะ
 พระอารามต่าง ๆ คือ วัดอมรินทร์ วัดบพิตรพิมุข แด่วัด
 กษัตริาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดค้างคาว วัด
 ท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี วัดกลาง วัดบูรพา จังหวัด
 นครราชสีมา

ถึงปีจอ จัตวา คก จ.ศ. ๑๑๖๔ กรมพระราชวังหลัง
 ได้ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในกาลนั้น
 พระองค์มีพระชนมายุ ๕๖ พรรษาแล้ว ครั้นถึงมาถิงบชาด
 อัฐมาส จ.ศ. ๑๑๖๘ วันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนอ้าย กรมพระ
 ราชวังหลังเสด็จทิวงคต รวมพระชนมายุ ๖๑ พรรษา^(๑)

(๑) เหตุการณ์ตอนนี้เก็บจาก พระราชวิจารณ์ เรื่องจดหมายเหตุ
 ทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี เลขหัวข้อเรื่อง ๒๐๘

พระโอรสและพระธิดา

กรมพระราชวังหลังมีพระโอรส ธิดา ดังรายพระ
นามต่อไปนี้ (คัดจากหนังสือราชตระกูลวงศ์)

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายปาน ประสูติเมื่อวันจันทร์
เดือนอ้าย แรมค่ำ ๑ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๓ ในรัชกาลที่ ๑
ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนราเทเวศร์ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม
๓๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๕๖ ปี เป็นคันทกุด
ปาดกะวงศ์(๑)

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงกระจับ ประสูติเมื่อ (ราว)
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายบัว ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน
๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๘ ในรัชกาลที่ ๑ ทรง

---

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์
พ.ศ. ๒๔๘๑ หน้า ๒๔ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรม
พระราชวังหลังประชวรพระโรค มาถึงวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๕
หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

ตั้งสถาปนาเป็นกรมหมื่นนครสวรรค์ไชยดิษฐ์ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐
 ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรม
 ๔ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔ พระชันษา ๕๗ ปี ไม่มีโอรส
 ธิดา

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายแดง^(๑) ประสูติเมื่อวันอาทิตย์
 เดือน ๘ อุดรดาศม แรมค่ำ ๑ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๒๐ ใน
 รัชกาลที่ ๑ ทรงตั้งสถาปนาเป็นกรมหมื่นเด่นบริรักษ์ เมื่อ
 ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ ถึงรัชกาลที่ ๓ เดือนเป็นกรมหลวงฯ
 เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ
 วันเสาร์เดือน ๘ บุรพาดาศม ขน๒ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗
 พระชันษา ๕๘ ปี เป็นคันทกุด เด่นวงศ์

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายปฐมวงศ์^(๒) (ว่าเป็นพระ
 องค์เจ้าองค์แรกที่ประสูติตั้งแต่ประดิษฐานพระบรมราชวงศ์
 จักรี จึงได้พระนามว่า พระองค์เจ้าปฐมวงศ์) ประสูติ

(๑) พระองค์เจ้าชายแดง ลางที่ก็เรียกว่า พระองค์เจ้าชายฉิม

(๒) พระองค์เจ้าชายปฐมวงศ์ ลางที่ก็เรียกว่า พระองค์เจ้าโคราช

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงผนวชอยู่วัดระฆัง จนด้นพระ
ชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงจงกต

พระองค์เจ้าวงหัดง มีแต่ ๒ พระองค์ น เพราะ

เป็นพระโอรสธิดามีด้วยพระชยาเคิม ทรงนามว่า ทองอยู่
ซึ่งคนทงหตายเรียกว่า “เจ้าข้างใน” พระโอรสธิดากรม
พระราชวงหัดง มีด้วยหม่อมห้าม ยศเป็นเพียงหม่อมเจ้า
ยังมีอกหตายองค์.

พระโอรสและพระธิดา

ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี

และ

พระอินทรรักษา (หม่อมเสม)

พระองค์อื่น ๆ

พระโอรสองค์ที่ ๒

พระนามเดิมว่า บุญเมือง ทรงมีพระประสูติกาล
เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๙๖) ที่บ้าน
วัดกษัตราาราม กรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ
ถึงสมัยกรุงธนบุรี ทรงเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กหอง
ใต้เป็นที่นายจ่าเรศ แล้วได้เลื่อนเป็นที่พระอภัยสุริยา ปลัด
เมืองนครราชสีมา

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ.
๑๓๔๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้
สถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญเมือง เป็น
เจ้าฟ้า กรมหลวงชินบุรีดิอินทร์ และโปรดให้เสด็จไป
ประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม ข้างวัดอรุณ ฯ ถึงปีมะเส็ง
ตีปีศก จ.ศ. ๑๓๔๗ วันจันทร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘

อุทราดาณ พระองค์ประชนรพระโรคบานทะคุม ดั้นพระ
ชนม์ และได้พระราชทานเพลิงพระศพที่พระเมรุวัดอรุณ ฯ

พระโอรสองค์ที่ ๓

พระนามเดิมว่า ทองจั้น ทรงมีพระประสูติกาด
เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๑๙ (พ.ศ. ๒๓๐๐) ที่บ้านวัด
กษัตราราม กรุงเก่า ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ ถึงสมัย
กรุงธนบุรี ทรงเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กหอดวง ได้เป็น
ทนายเด็หออูฐ ต่อมาได้เลื่อนเป็นที่หอดวงฤทธิษายเวร
กรมมหาดเล็ก ถึงปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓ พระองค์
ได้เป็นอุปทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน
แผ่นดินเขยนหง ญ กรุงปักกิ่ง โดยมี พระยามหานุภาพ
เป็นหัวหน้าคณะ เพราะฉะนั้น ต่อมาภายหลัง คนทั้งหลาย
จึงออกพระนามพระองค์ว่า “เจ้าปักกิ่ง” (๑)

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ปี่ชาติ จัตวาศก จ.ศ.
๑๑๔๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้

(๑) เรื่องราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีคราวนี้ พึงดูรายการละเอียด
ในพระราชวิจารณ์ เรื่องจดหมายเหตุทรงจำของกรมหลวงนรินทร-
เทวี เลขหัวเรื่อง ๘๘ และนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน

สถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าทองจั่น เป็นเจ้าฟ้า
กรมหลวงนรินทรรรณเรศ

พระธิดา (นับเป็นองค์ที่ ๔)

พระนามเดิมว่า ทองคำ มีพระประสูติกาลเมื่อปี
มะเต็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๕) ต้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๑.

ภาคผนวก

อธิบายคำว่า กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (กรมพระราชวังหลัง)

คำว่า “กรมพระราชวังบวรสถานมงคล” มีเรื่อง
ตำนานมาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
เมื่อบรรณคนหัวเมืองเห็นอดงมาคงดีศึกพม่าที่พระนครศรี-
อยุธยา ครองนพระนเรศวรสร้างวังเป็นที่ประทับอยู่ด้าน
หน้าพระราชวังหลวง คนทั้งหลายจึงเรียกวงนตามนามวัง
ที่เคยแต่ดีประทับ ณ เมืองพิษณุโลกว่า “วงจันทร์” บาง
เรียกว่า “วงหน้า” บาง ต้นนิษฐานว่า ครองนคงสร้าง
วงนที่สวนหลวงทางด้านหลังพระราชทานพระเอกาทศรถ
ออกวัง ๑ คนทั้งหลายก็เรียกกันว่า “วงหลัง” จึงเกิดมี
วงหลวง วงหน้าและวงหลังชนแต่ครองนมา^(๑) ครั้นมาถึง

(๑) ในหนังสือพงศาวดาร “ฉบับหลวงประเสริฐ” ว่าสมเด็จพระ
นเรศวรเสวยราชย์เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๑๓๓ ต่อมาอีก ๓ ปี
ถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๑๓๖ จึง “สมเด็จพระเอกาทศรถ”
(เฉลิมพระราชมณเฑียร) คือ ประทับอยู่ที่วังหน้า ๓ ปี อาจ
จะเกิดชื่อวงจันทร์เกษมในระบะนั้นก็เป็นที่

รัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรวรรดิราช (พ.ศ. ๒๓๘๘) สมเด็จพระ
 พระนารายณ์ได้เป็นพระมหาอุปราชประทับอยู่ที่วังหน้า
 แล้วเกิดรบกับสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรวรรดิราช สมเด็จพระ
 นารายณ์ได้ราชสมบัติ แต่ไม่เคยลงมาอยู่วังหลวง ประทับ
 อยู่ที่วังหน้าต่อมาอีกหลายปี ตันนิษฐานว่าเห็นจะเปลี่ยน
 นามวังจันทร์เกษมเป็น “พระราชวังบวรสถานมงคล” ใน
 ตอนนั้น เพราะเป็นพระราชวังและเป็นมงคลสถานที่ใดด้วย
 ราชย์ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้นปรากฏว่าพระไคร้
 ภูวนาทิตยวงศ์ราชอนุชาองค์ ๑ ประทับอยู่ที่วังหลัง แต่
 หาได้เพิ่มยศศักดิ์อย่างใดไม่ ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระ
 เพทราชาธิราชตั้งราชวงศ์ใหม่ จะตั้งให้หลวงสรศักดิ์
 เป็นบุตรเป็นพระมหาอุปราช และจะตั้งนายจวบคชประสิทธิ์
 เป็นหลานเป็นเจ้าหน่อรองแต่พระมหาอุปราชลงมา ให้
 อยู่ที่พระราชวังบวรสถานมงคล คือ วังหน้า ๑ องค์ ให้
 อยู่วังหลัง ๑ องค์ จึงเอาระเบียบการตั้งกรมเจ้านายบังคับ
 บัญชา ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ทรงบัญญัติขึ้นมาไว้ ให้
 ชานนนามข้าราชการบรรดามีตำแหน่งชนอยู่ในพระมหา
 อุปราช เรียกกรมกันตามชื่อวังว่า “กรมพระราชวังบวร-

สถานมงคล” แล้วเอาแบบนั้นไปตั้งชนด้าหรือวังหลัง
 ชนนานนามว่า “กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข” จึงเกิด
 นามเรียกกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และกรมพระราช-
 วังบวรสถานพิมุขแต่นั้นสืบมา

(คัดจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ พระ
 นิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมล
 ญาณบรรพต ป.ศ. ๒๔๕๓)

เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์

ในรัชกาลที่ ๑

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ พอพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ปราบดาภิเษกแล้ว ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระเจ้าสุริยดิศพิษณวารีราช เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช แดทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางพระองค์ใหญ่เป็นกรมพระเทพสุดาวดี แดทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย เป็นกรมพระศรีสุดารักษ์ แล้วโปรดฯ ให้ดูขุนปรึกษาบำเหน็จความชอบพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ดูขุนจึงพร้อมกันทำคำปรึกษากราบบังคมทูลดังนี้

คำปลุกษาปูนบำเหน็จครั้งรัชกาลที่ ๑

วันที่ ๑๑ ๙ คำจุตศักราช ๑๑๔๔ ปีชวดจัตวา
พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

เสด็จออกทอ้งพระโรงเสด็จเห็นอัครมุขตึงหาต้นสุริยาพิมาน
 ในพระราชมณเฑียรสถาน มีพระราชโองการमारพระ
 บันฑุรสุรตึง หนาทดำรงค์เห็นอเกด้าเห็นอกระหม่อมตั้งว่า
 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสถิตในพระราชสิริสวัสดิศิปราบคา
 สวรรยาภิเชกถวดยราชโอรุยธมบค้เสด็จราชการแล้ว แด
 ส้มเด็จพระเจ้าตุกเชอ หาดานเชอ แดเข้าทุดตอของซุดพระบาท
 ซึงโดยเสด็จพระราชดำเนินทำการตั้งครามมีความชอบมา
 แด^{๒๕} หงน หนึ่งชนบพระราชประเพณ้แต่ก่อนมา หัวเมือง
 เอก, โท, ศรี, จัตวา, ฝ่ายเหนือขึ้นแก่สมุหนายก ฝ่าย
 หัวเมืองเอก, โท, ศรี, จัตวา ปากใต้ ขึ้นแก่สมุหพระ
 กระดาโหม แดว่าสมุหพระกระดาโหมแต่ก่อนเป็นโทษจึง
 ยกหัวเมืองปากใต้มาขึ้นแก่กรมท่า ก็ดวงโทษดวงกษัตรา
 ธิราชเนิ่นนานมาแล้ว ครงนสมุหพระกระดาโหมมีความ
 ชอบ ฝ่ายกรมท่าก็มีความชอบ แดจะแบ่งหัวเมืองปากใต้
 ให้ชนกระดาโหมบ้าง คงอยู่กรมท่าบ้าง แดที่เจ้าพระยา
 ศรีธรรมราช^{๒๕} นนหาม้ตำแหน่งได้ว่ากล่าวไม่ จะยกตำแหน่ง
 ทัทุกขราช^{๒๕} ให้เจ้าพระยาศรีธรรมราชตั้งแต่งตั้งว่ากล่าว
 จะเป็นประการใด ให้ดูขุน ณ คำตาถูกขุน ณ หดวง

ตั้งเศียรพระเจ้าหลานเธอธำมรดเอาไชยขำนะไว้ได้ แล้ว
จับได้ชายบุญมีรามลักษณะแดงพวกชายบุญมีรามลักษณะ
เป็นอันมาก ขอพระราชทานตั้งตั้งเศียรพระเจ้าหลานเธอ
ให้เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษเทเวศร์ ให้มีพระเจดีย์
เครื่องสูง ๓ ชั้นคนประดับมุก เรือตงแห่หนึ่ง ตาม
ตำแหน่งพระราชันต์ตามความชอบ

อนึ่งตั้งเศียรพระเจ้าหลานเธอธำมรดองค์ ตั้งเศียร
พระเจ้านองยาเธอ พระองค์หนึ่ง ตั้งพระองค์หนึ่งโดยตั้ง
พระราชดำเนิการพระราชสงครามมาแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่
ได้ไปปราบนานาประเทศทุกครั้ง มีความชอบมาก ขอ
พระราชทานตั้งตั้งเศียรพระเจ้าหลานเธอนองยาเธอ ให้เป็น
กรมหลวงชิเบศวร์ดิษฐ์ ๑ เป็นกรมหลวงนรินทร์วเรนทร์ ๑
เป็นกรมหลวงเทพหิรัญ ๑ กรมหลวงจักรเจษฎา ๑
พระราชทาน เครื่องยศ สำหรับชาติยราชตระกูลราชันต์คา
อนุชามีความชอบ

๑๓๑

ครั้น ณ วันที่ ๕ ๑ ๕ คำจุติศักราช ๓๑๖๘ ปีเถาะ
นพศก เพดาเช้าโมงหนึ่งกับ ๓ บาท

	เจ้าพระยามหาเสนา	๑	}	นั่งพร้อมกัน	
	เจ้าพระยาพดเทพ	๑			
	เจ้าพระยาธรรมมา	๑			
	พญาอมราช	๑			
	พญาอุไทยทัน	๑			
	พระราชดำรงค์	๑			
ได้พระฤกษ์	พระราชโกษา	๑	}	นั่งพร้อมกัน ณ หอ	
	ขุนสุนทรโวหาร	}			๑
	ผู้ว่าทพระอาดักษณ์				
	ขุนตำรวจประเสริฐ	}			๑
	ขุนมหาดีทริโวหาร				
	นายเที่ยรธรรมราช				
	นายชำนาญโวหาร	}			๑
	หลวงโตกทั่บ				
	ขุนโชติพรหมา				
	ขุนเทพากร				
	หลวงราชาภิรมย์	}			๑
	ราชบัณฑิต				

พระมณเฑียรธรรม อุโฆษาน้องไชยประโคนมะโหรี
 ปี่พาทย์กลองแขก กรมอาดักษณ์นั่งขวาห่มขาวถวายชวดลิต

ประชุมที่คันทันต์โมหาร เห็นศิโรตมประเทศโดยเบญจางค-
ประดิษฐ์ แก่พระศรีรัตนตรัยเจ้าदैวกราบถวายบังคม
ดมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงจารจารึกพระนามลงในแผ่น
พระสุพรรณบัฏว่า

๑๓๑

พระเจ้าหัตถาเชอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นนราเทเวศร์
นาคนามแผ่นทองเนื้อ ๒ ยาว ๑๒ นิ้ว กว้าง ๒ นิ้ว หนักทอง

$\frac{1}{2}$ หมื่นรัตนไมตรี จารึก

พระเจ้าหัตถาเชอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นนเรศวร์โยช
นาคนามแผ่นทองเนื้อ ๒ ยาว ๑๒ นิ้ว กว้าง ๒ นิ้ว หนักทอง

$\frac{1}{4}$ หมื่นเทพไมตรี จารึก

พระเจ้าหัตถาเชอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นเด่นบริรักษ์
อนันตนามแผ่นทองเนื้อ ๒ ยาว ๑๒ นิ้ว กว้าง ๒ นิ้ว หนักทอง

$\frac{1}{1}$ นายทองอาดเกษณ จารึก

(คัดจากจดหมายเหตุ เรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กรุง
รัตนโกสินทร์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๒๔-๒๖
หน้า ๕๘-๖๐)

พระราชวังหลัง

ชื่อที่เรียกวังหน้าคือ วังหลังก็เรียกตามแบบ
อย่างกรุงเก่า ที่กรุงเก่านี้ วังจันทร์เกษม อันเป็น
ที่ประทับของพระอุปราช อยู่ทางข้างด้านหน้าพระราชวัง
หลวง จึงเรียกกันว่า วังหน้า วังส่วนหลวง (ตรงที่ตั้งโรง
ทหารบกนั้น) อยู่ทางด้านหลังพระราชวังหลวง จึงเรียกกัน
ว่า “วังหลัง” เรียกกันมาแต่ก่อนมีกรมพระราชวังหลัง
ครั้นสถาปนากรมพระราชวังหลังขึ้น เมื่อรัชกาลสมเด็จพระ
เพทราชา จึงขนานนามกรมว่า “กรมพระราชวังบวร
สถานพิมุข” ในกรุงเทพฯ นี้ พระราชวังบวรสถานมงคล
ยังอยู่ทางด้านหน้าพระราชวังหลวง เรียกว่า วังหน้า ก็ถูก
ตามแผนที่ แต่พระราชวังหลังนั้นผิดที่ห่างไกล ที่เรียกว่า
วังหลัง จึงคงหมายความแต่ว่า เป็นที่ประทับของกรมพระ
ราชวังบวรสถานพิมุขเท่านั้น

พระราชวังหลังสร้างที่ตำบลสวนจันทน์ (คือ ตรงที่
ตั้งโรงศิริราชพยาบาลนั้น) ตั้งแต่กรมพระราชวังหลัง

คำทรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
 อนุรักษ์เทเวศร์ ด้วยทรงหม่อมปรางการเป็นมุกเมือง
 มาแต่กรุงธนบุรี จึงเป็นที่ดำคัญดำหรับบ้องกันพระนคร
 ทางฝั่งตะวันตก มาสถาปนาเป็นพระราชวังหลังคือชนหลัง
 แต่จะก่อสร้างแปดกับังเจ้านายต่างกรมอย่างใดบ้าง ไม่
 ปรากฏตั้งดำคัญเห็นอยู่ ดีก็ไม่ได้ความ

อนึ่ง ทรงแสร้างพระราชวังหลัง บางทีจะสร้าง
 ตรงที่พระนิเวศน์เดิมของกรมพระราชวังหลัง ทรงปฏิบัติ
 ราชการกรุงธนบุรีก็เห็นได้ ด้วยดำถนัดกันว่า เมื่อกรุง
 ธนบุรีนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระพ
 นางพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลก ทรงตั้งพระนิเวศน์สถานอยู่ที่ตำบลถนนมังคุด
 แดงทรงสร้างสวนตมเงินขน สมเด็จพระพันางพระองค์
 มีพระโอรสทรงปฏิบัติราชการกรุงธนบุรีถึง ๓ พระองค์
 พระองค์ใหญ่ (คือ กรมพระราชวังหลัง) ได้เป็นพระยา
 สุริยอภัย พระองค์กลาง (คือ กรมหลวงทิเบตรับคืนทร์)

ได้เป็นพระอภัยอุริยา พระองค์น้อย (คือ กรมหลวงนรินทร
 วรรณเรศวร) ได้เป็นหลวงฤทธิชัยเวร มหาเด็ก บางที่จะ
 ทรงโหนดวงดินจ้ะประทานกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระ
 โอรสผู้ใหญ่ให้ตั้งนิเวศน์สถาน เพราะฉะนั้น จึงปรากฏใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อเกิดจลาจลในกรุงธนบุรี
 ครั้งพระยาธรรมาธิราชเจ้าพระนคร กรมพระราชวังหลังยก
 กองทัพเข้ามาจากเมืองนครราชสีมา มาตั้งอยู่ที่ “พระ
 นิเวศน์สถานเดิม” พระยาธรรมาธิราชเจ้าพระนคร ไปรบ
 กับกรมพระราชวังหลัง กองทัพเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก
 ไปตั้งอยู่ที่ บ้านปูน และวางคนร้ายโอบล้อมไปจดวัดบางบ้านน้อย แล้ว
 เอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรขนไปแต่ข้างใต้ หมายจะให้
 ไหม้พระนิเวศน์สถานของกรมพระราชวังหลัง ตามความ
 ดังที่ปรากฏนั้นว่า ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพ
 อดุลยเดชประทีปที่สวนมังคุด กรมพระราชวังหลังเสด็จอยู่ที่
 ด่วนดินจ้ะ ตั้งค่ายรักษาทาง ๒ แห่ง ฤทธิชัยก็แนวค่ายตลอด
 ถึงกัน ด้วยพระนิเวศน์สถานทั้ง ๒ แห่งเกือบจะต่อดินไม่
 ห่างกัน

ต่อมาถึงคอนปตaylorรัชกาลที่ ๑ เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวทองคดแล้ว ที่พระราชวังหลังแบ่งเป็น ๔ วัง คือ วังเดิม อันเป็นคอนพระราชมนเฑียรของกรมพระราชวังหลัง^๒ พระอรรคชายา ซึ่งเรียกกันว่า “เจ้าครอกข้างใน” ประทับทรงปกครองเชอวงศ์ของกรมพระราชวังหลัง อยู่กับ พระองค์เจ้าหญิงกระจับ พระองค์เจ้าหญิงจงกต ซึ่งเป็น พระธิดา และพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ซึ่งเป็นพระโอรสพระ องค์น้อย ส่วนพระโอรสซึ่งทรงพระเจริญแล้ว ๓ พระองค์ นั้น แบ่งที่วังหลังข้างคอนใต้ลงมา ตั้งวังเป็น ๓ วัง วัง เหนือเรียกกันว่า “วังน้อย” เป็นที่ประทับของกรมหลวง เสรีบริรักษ์ ถัดลงมาถึง “วังกลาง” เป็นที่ประทับของ กรมหมื่นนเรศวร์โยธี ถัดลงมาถึงวังใต้ เรียกกันว่า “วัง ใหญ่” เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนราเทเวศร์ เจ้าข้างใน และต่างกรมในพระราชวังหลังทั้ง ๓ พระองค์ เสด็จอยู่มากน รัชกาลที่ ๓ แต่พระองค์เจ้าปฐมวงศ์^๓ ทรงผนวชอยู่วัด ระฆังคดออกมาจนถึงพระชนมายุในรัชกาลที่ ๓ ครนต้น

พระชนม์ไปหมดแล้ว หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ในกรม
 ก้อยค้อมา หาได้มีเจ้านายพระองค์อื่นใดก็ไปอยู่พระราช-
 วังหลังไม่ว่า

(คัดจากประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า
 ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๖๖ หน้า ๑๑-๑๓)

“วัดอมรินทร์าราม”
หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
ประจำปี ๒๕๖๕

- เขียนภาพลายเส้น : ผู้ช่วยศาสตราจารย์พงศกร ยิ้มสวัสดิ์
ออกแบบปก : อธิภัทร แสงวงผล
ดำเนินการ : สำนักบริหารศิลปวัฒนธรรม
: ศูนย์บริหารกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
: สำนักวิทยบริการ

